

Tanzimattan Cumhuriyete Edebiyat Ders Kitapları

Celile Eren ARGIT*

TANZIMATTAN ÖNCEKİ DEVREDE EDEBİYAT, sistemli bir eğitim-öğretim programı çerçevesinde değil daha çok zevk ve estetik yönü ile ele alınır. Türk edebiyatının kendine özgü türlerinden, san'atlarından, üslûbundan bahseden eserler yoktur. Sayıları az da olsa Türk dili ile ilgili öğretim kitapları Tanzimattan önce mevcut olmakla beraber edebiyatla ilgili öğretim kitabına veya Türk edebiyatı hakkında bilgi veren herhangi bir kitaba rastlanmaz. Yazarların hayatları ve eserleri hakkında bilgi veren tezkireleri ayrı değerlendirmeliyiz. Türk edebiyatı ile ilgili ders kitaplarına ancak Tanzimattan sonra rastlanır. Bu konuda, devrin yazarlarının, Batı edebiyatını yavaş yavaş tanımlarının, Batılı öğretim metodlarının uygulamaya çalışılmasının etkisi vardır. İlk ders kitaplarında daha çok edebiyat bilgileri ve belâgat söz konusu edilir. Arap belâgatının etkisi edebî türlerde, üslûpta, verilen örneklerde, san'atlarda devam etmektedir. Edebî ilimler olarak klasik anlayış çerçevesinde lûgat, belâgat, sarf, nahiv, kıraat, kitabet/inşâ, vezin, imlâ, edebî san'atlardan bahsedilir.

Zaman içinde Batı edebiyatının etkisiyle kompozisyon ve tenkid fikri, üslûbun önemi, yeni edebî türler, edebiyat tarihi yeni yeni yerleşmeye başlasa da Türk edebiyatının mahiyeti henüz belirlenemez. Rüşdiye, idadî-sultanî ve yüksek okullarda okutulan ders kitaplarına baktığımızda bunu açıkça görebiliriz. Edebiyat tarihimize ışık tutması açısından bu ders kitaplarını okutuldukları okullar bünyesinde değerlendirmeye çalışacağız. Edebiyat Tarihi başlığını taşımayan kitapların içeriklerine bir fikir vermesi için kısaca değineceğiz. Edebiyat Tarihi başlıklı veya bu konuyu ele alan kitapları ise daha ayrıntılı ele alacağız.

Rüşdiye

Rüşdiyelerde okunduğunu bilebildiğimiz veya müellifin ifadesiyle "Mekâtib-i rüşdiyyede okutturulmak üzere intihab kıldığımızı" söyleyebileceğimiz ilk

* Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Bölümü.

kitap Selim Sâbit'in *Mi'yârü'l-Kelâm* (1870)'ıdır. Eserde önce, Osmanlı saltanatının kuruluşundan kitabın yazıldığı ana kadar kullanılan "Lisân-ı Türkî"nin aslen Çağatay, Arap ve Fars lisânlarının ifade gücü ve şivesinden mürekkep olduğu belirtilir. Türkçenin öğrenilmesindeki güçlüklerin sonuçlarını belirlerken, öğrenilmemesini de kaidelerinin tespit edilmemesine bağlar. Türkçeyi iyi bilmeyi, yabancı bir dili öğrenmeye ve ondan âzamî faydalanmaya bağlı kılan müellif, lisânımızın "usul-i terkihiyye ve muhassenât-ı lâfziyyesini müstemil" bir eser kaleme aldığını söyler. Yazar, eserinin üç bölüm ve bir hâtimedden oluşacağını, birinci bölümde "telif-i kelâm", ikinci bölümde "ifade-i meram", üçüncü bölümde "nazım ve nesir" konularını ele alacağını, hâtimedde ise "muhassenât-ı kelâmiyye"yi söz konusu edeceğini açıklar.

Birinci bölüm "telif-i kelâm"dır. Zihinde tasarlanan mânâların sözlü (*hitabet*) ve yazılı (*kitabî*) olarak ifade edildiğini belirtir. İfadenin anlaşılmasını bozan, zorlayan unsurlara değinir. Bunu ilm-i meâninin rüşdiye seviyesine indirilmiş cümle-üslûp bilgisi olarak algılayabiliriz. İkinci bölüm "ifade-i meram"dır. Buradaki konular hakikat-mecaz, mecaz-ı mürsel, kinaye ve istiâredir. Bunu da klâsik belâgatın ilm-i beyanı diye değerlendirebiliriz. Üçüncü bölüm "nazım ve nesir"dir. Selim Sâbit, kelâmı nazım ve nesir olarak ikiye ayırır. "Mensur, kendisinde vezin ve kafiye muteber olmayan kelâm"dır¹ der. Seci ve çeşitlerine değinir. Sonra kelâm-ı mevzuna, vezinli ve kafiyele söze geçer. Redif, mısra, beyit (*hasiyy-müfred*), mesnevî, rubaî, kıt'a, gazel, aruz bahirleri söz konusu edilir.

Hâtîme "muhassenât-ı kelâmiyye" başlığını taşır. Edebî san'atlar lafziye (cinas, iktibas, tazmin vs.) ve mâneviye (tezaat, aks, mübalâğa vs.) diye ikiye ayrılır ve Türkçede kullanılan meşhur ve müterâdif olanları sıralanır.

Selim Sâbit, cümle ile başlayarak genel çerçevede edebiyat bilgileri vermektedir. Rüşdiyeler için basit ve belki de ibtidâî tutulan bu bilgilerle çocuklara bir edebiyat kültürü verilmeye çalışılmaktadır. Yazar, örnekleri seçerken eğitici nitelikteki beyitlere yer verir.

Ahmet Hamdi'nin² *Belâgat-ı Lisân-ı Osmanî* (1876) kitabında belirtildiğine göre Ahmet Hamdi, Meclis-i Maarif âzâsıdır ve Cevdet Paşa müellife ilm-i belâgat hocalığı görevi vermiştir. Tabî burada hangi okulda olduğu açıklanmaz. Ahmet Hamdi bu kitabının, tedris sırasında örnekleri Türkçe olarak dikte usulü üzere yaptığı ders notlarından oluştuğunu söyler. *Belâgat-ı Lisân-ı Osmanî* adını da Maarif Vekâleti vermiştir. Ahmet Hamdi, bu eserinde klasik Arap belâ-

1 *Mi'yârü'l-Kelâm*, s. 22.

2 Ahmet Hamdi'nin, 1873 (hicrî 1290) tarihli Dersaadet salnâmesinde rüşdiyede (s. 198, 203), 1874 (hicrî 1291) tarihli Dersaadet salnâmesinde dârülmaarif ve idadîde (s. 198), 1875 (hicrî 1292) tarihli Dersaadet salnâmesinde Mülkiye İdadi ve Dârülmaarifte (s. 138), 1876 (hicrî 1293) tarihli Dersaadet salnâmesinde Mülkiye İdadi, Fatih İdadisinde, Dârülmaarifte (s. 141, 146) hoca olduğunu tespit ettiğimizden bu kitabın, hem rüşdiyede hem idadîde okutulacağı göz önünde bulundurarak buraya konulmasına karar verdik.

gatini Türkçe örneklerle vermeye çalışır. Dolayısıyla öğrenci, burada belâgat çerçevesinde güzel yazmanın yollarını tanır. Nitekim müellif belâgat, meânî, beyan, bedii kavramlarının ifade ve inşâdaki yerini genel çerçevesi ile belirlemeye çalışır.

Hadikatü'l-Maarif Mektebi³ muallimlerinden olan İbrahim Rifat'ın *Sualli Cevaplı Tâlim-i Edebiyat-ı Osmaniye* (1312/1894–1895) kitabı, eğitim tarihimiz için olduğu kadar belâgat tarihimiz bakımından da önemlidir. Zira bilindiği gibi medrese öğretiminden beri belâgat zor ve sıkıcı bir bilgi-fen dalıdır. Yazar bu konuyu sualli-cevaplı hâle getirmek suretiyle oldukça meraklı ve câzip kılmıştır. Ayrıca öğretme metodu olarak da soru-cevap her zaman kolaylaştıran ve dersi câzip hâle getiren bir metoddur. Yazar, ifade-i meram kısmında edebiyatın bir ilim olduğunu ve beyan, meânî, bedii diye üç kısma ayrıldığını söyler. Ayrıca sual ve cevap şeklinde bunların en mühim ve en lüzumlu olan kurallarının ve örneklerinin bir “suret-i dil-nîşîn”de anlatılacağını belirtir.

Rüşdiyelerdeki edebiyat öğretimini genel olarak ele aldığımızda okutulan ders kitaplarının fazla olmadığı göze çarpmaktadır. Edebiyat tarihi açısından değerlendirdiğimizde kitaplarda verilen örneklerin incelenmesinin, edebiyat tarihi öğretimine katkıda bulunabileceğini söyleyebiliriz. Bu kitaplarda, genelde Arap belâgatine önem verildiğini ve konuların klasik anlayış çerçevesinde işlendiğini, Türkçenin gelişimi ile ilgili bilgilere sadece Selim Sâbit'in kitabında rastlandığını söyleyebiliriz.

Kronolojik açıdan ilk kitabın yazarı olan Selim Sâbit'in pedagojik formasyon yönünün de olduğunu dikkate alarak değerlendirdiğimizde dili doğru ve güzel kullanmak üzerinde durduğunu görürüz. Dilbilgisi ile edebiyatı beraber düşünen Selim Sabit Öncelikle Türkçenin dilbilgisi kurallarının belirlenmesini salık verir. Daha sonra klasik belâgatın konuları olan fesahat, meânî, beyan ve bediyyi anlatır. Bu kitapta Rüşdiye öğrencisine Türkçeyi doğru ve güzel kullanmayı öğretme amacı güdülse de Arap belâgatının sadeleştirilmiş bir şeklinin verilmesinden öteye gidilmez.

Ahmet Hamdi'de ise Selim Sâbit'in Türkçeye gösterdiği hassasiyeti göremeyiz. Eserinde tamamıyla Arap belâgatı hâkimdir. Rüşdiye seviyesine göre ağır bir belâgat kitabıdır. Fesahat, meânî, beyan, bedii bölümlerini gayet kapsamlı anlatır. Söz san'atlarına diğer iki kitaba nazaran daha geniş yer verir. Dilin, kitabete yönelik güzel ve süslü kullanılması söz konusudur.

İbrahim Rifat, klâsik belâgat anlayışını yeni bir öğretim metodu ile öğretmeye çalışır. Konuları, Batı'dan alınan metotla soru-cevap şeklinde anlatır. Öğrencinin konuyu anlamasını kolaylaştırır. Klasik belâgat anlayışı rüşdiye seviyesine göre basitleştirilmiştir.

3 Osman Ergin, bu mektebi ibtidaî-rüşdiye grubu içinde değerlendirir. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. III, İstanbul, 1941, s. 763.

İdadi-Sultani

İdadilerde okutulan ilk edebiyat ders kitabı Mehmet Nüzhet'in *Muğni'l-Küttâb* (1869) adlı eseridir.⁴ Mehmet Nüzhet, Pertev Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında Dârümuallimîn kitabete hocalığına tayin edilir. İkinci sene "levâzım-ı tahsilîyyeye, tehzîb-i ahlâk-ı etfâle ve âdâb-ı kalem ve usul-ı inşâ ve kitâbete" ait mütalâalarını dikte ettirir. Bunun sonucu olarak *Muğni'l-Küttâb* (1869) meydana gelir. Kitap, kalemde çalışacaklara rehber kitap niteliğindedir. Biz burada konumuzla ilgili olarak "usul-ı inşâ ve kitâbet" bölümü üzerinde duracağız.

Bu bölümde ilm-i meânî, ilm-i beyan ve ilm-i bediiden bahsedilir. Yazar, bu konularda yazılmış kitapların hep Arapça olduğundan bahisle, bu söylenenlerin sadece Arapçaya mahsus olmadığını çünkü her lisânın kendisine mahsus bir fesahat ve belâğatinin bulunduğunu eklemek ihtiyacını duyar. İnşâyı da bu çerçevede düşünen yazar, bu açıdan şiir ile nesri beraber değerlendirir. Şâirin çok bulunduğunu fakat hakikî münşînin az olduğunu belirtir. Ayrıca hakikî şâirin ilim, fen, kabiliyet ve ilhama sahip olması gerektiğini vurgular. Fenn-i inşâyı "ilm-i kitâbet" unvânı verildiğini de ekler.

İlm-i inşâ, fenn-i kitâbet konularında bilinmesi gerekenleri sıralar: Lügat, nahiv, aruz, kafiye, iştikak, meânî, beyan, tarih, inşâ, sarf, hat, karzu's-şiir. Dili-mizde yarı yarıya hatta yarıdan fazla Arapça kelime bulunmasını da göz önünde bulundurarak Türkçe kitâbette lûgat, sarf, iştikak, nahiv, meânî, beyan, bedii, hat ilimlerinin gerekli olduğunu vurgular.

Edebî ilimlere değinildikten sonra edebî san'atlara geçilir; ifadenin akıcılığı, anlaşılabilirliği ve tutarlılığı üzerinde durulur. Yazar daha sonra kâtiplerin uyması gereken kuralları sıralar. *Muğni'l-Küttâb*'da başlangıçta da söylediğimiz gibi kâtiplere gerekli bilgiler, kalemde çalışanların bilmesi icap edenler esas alınmıştır.

Mihalicî Mustafa Efendi'nin *Zübdetü'l-Beyan*⁵ (1880) kitabında sadece ilm-i beyan ile karşılaşırız. Ona göre ilm-i beyan, bir mânâyı çeşitli yollarla ve farklı ifadelerle söylemektir. Söyleyen maksadını hakikat, mecaz, istiare ve kinaye yolu ile anlatır. Kitabın sonundaki tekmile kısmında hakikat ile mecaz, teşbih ile istiare, tasrih ile kinaye ve tariz arasında olan farklar ele alınır.

Manastırlı Mehmet Rifat, *Külliyât-ı Kavâid* (1886) adlı kitabını başında "(...) mekâtib-i mutavassıttan ibaret olan idadî ve emsâlî mektepler şâkirdânının ve muntazam surette lisân tahsiline almış olan ecnebîlerin istifadelerine

4 Prof. Dr. Kâzım Yetiş, "Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1987, s. 371.

5 Eserin kapağında "Dârü's-şafakatü'l-İslâmiyyede tedris olunmak üzere Meclis-i Tedris-i İslâmiyye tarafından intihap ve kabul olunduğu" tasrih edilmektedir. Müellif de aynı okulda muallimdir.

mahsus bir külliyât-ı kavâid olmadığı cihetle ilm-i sarf ve belâgatı sehlü't-telâki kavâid-i mazbuta altına almak ve ilm-i nahiv içinde yeniden açılan çığra sü-luk ile (...)” diye bu eserini ne amaçla yazdığını açıklar. Kitabı sistemli bir şekilde üç ana bölümde düşünür. Sarf ve nahiv bölümlerinden sonra Belâgat-ı Osmaniyye gelir. Böylece bu kitapta bir dili doğru ve güzel yazmanın yolları verilmiş olur. Belâgat-ı Osmaniyye bölümünde de fesahat, ilm-i meânî, ilm-i beyan ve ilm-i bedî' bölümleri klâsik anlayışta incelenir.

Ali Nazîma, *Muhtıra-i Belâgat* (1890) kitabını takdim ederken “‘Muhtıra-i Belâgat’ ünvanıyla tahrir ve tertip ettiğim bu risaleciği mekteplerde tedrise el-verişli bir risale olduğu cihetle değil, belâgat tahsili ile meşgul olup ilm-i mezkûrdan imtihan verecek talibîn-i kirâmın tahsil ettikleri kavâidi hatırlarına getirebilmeleri cihetinde de bir sühulet olmak üzere nazargâh-ı kariine arza cesaret ettim” der. Ali Nazîma, imtihana girecek öğrencilere ilgili konuları hazırlayıp kitap halinde bastırmıştır.

Müellif önce kelime bilgisine değinir. Kelimeyi isim, fiil, edat diye sınıflandırır. İsmi kullanımlarına göre adlandırır: Menkul, hakikat ve mecaz, istiâre gibi. Daha sonra Süleyman Paşa'nın kelâm (üslûp) bahsini tekrarlar. Kelâmın umumî ve hususî şartları üzerinde durur. İlm-i beyan ve ilm-i meânî bahislerini de klâsik anlayışta anlatır.

Kitabın sonundaki usul-i şiiir bölümünde ise kafiye, redif, mısra, gazel örnekleri vardır. Bu eserin bir önemli özelliği idadî öğrencisinin bilmesi gerekli edebiyat bilgilerini muhtasar bir şekilde göstermesidir.

Ruscuklu M. Hayri, *Belâgat* (1890) adlı kitabını İzmir İdadisinde okuttuğu lisân-ı Osmanî derslerinden derleyerek hazırlamıştır. Klasik mânâda bir belâgat kitabı olmasına rağmen şiveye mugayeret, teşhis ve intak, noktalama işaretleri gibi yeni konulara da yer vermiştir.

Hatime kısmında noktalama işaretlerinin, Fransızcadan alındığını belirtir dilimizde keşide-i menkut (.-), muhavere (-), tırnak, muterize () işaretlerinin kullanıldığını söyler.

Manastırlı Mehmet Rifat'ın, tedrisat-ı idadiyye kütüphanesi yayınları arasından çıkan *Mecâmîü'l-Edeb* (1891)'in ders kitabı olduğuna dair bir kayda rastlayamadık. Yalnız “Tedrisat-ı İdadıyye Kütüphanesi” yayını olması bizi tereddüde sevketti. Bir yardımcı ders kitabı olması muhtemeldir. Bunun için listemize aldık. *Mecâmîü'l-Edeb*, ilm-i belâgat, usul-ı şiiir, usul-ı ifade, terâcim-i mütenevvia isimleri ile dört ciltten oluşur. Birinci cilt ilm-i belâgat, usul-ı fesahat, ilm-i meânî, ilm-i beyan, ilm-i bedii kitaplarını ihtiva etmektedir. İkinci cilt olan usul-ı şiiir; ilm-i aruz, fenn-i kafiye, aksam-ı şiiir kitaplarından meydana gelir. Üçüncü cilt olan usul-i ifadede ahval-i tahrir, usul-i kitabet ve hitabet, usul-ı tenkid kitapları vardır. Dördüncü cilt ise tercümelerden ibarettir.

Yazar, *Mecâmiü'l-Edeb* adıyla yazılan bu mecellede ilm-i edebînin esas kısımları olan meânî, beyan, bedii, aruz, kafiye ilimleri ile kitabet ve hitabet kurallarının anlatılacağını bildirir. Mehmet Rifat, meânî, beyan ve bedii bahislerini klasik anlayıştan oldukça farklı, yeni bir anlayış olan üslûb bahsine göre anlatır. Bu sahadaki kitaplara tenkid konusu müstakilen ilk defa *Mecâmiü'l-Edeb* ile girer. Hem modern mânâda münekkidin görevlerinin bildirilmesi hem de klâsik mânâda belâgatın tenkid edilmesi açısından bir sentez oluşturulmuştur.

Mehmet Rifat, *Mecâmiü'l-Edeb*'i yazarken yararlandığı Arapça ve Farsça kitapların isimlerini verir. Türkçeden de İsmail Ankaravî'nin *Miftahü'l-Belâga*, Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l-İnşâ*, Recâizâde Ekrem Bey'in *Tâlim-i Edebiyat*, Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmaniyye*, Diyarbakırlı Sait Paşa'nın *Mizânü'l-Edeb*, Abdurrahman Süreyya'nın *Sefîne-i Belâgat*, Muallim Naci'nin *Mecmua-i Muallim* ile *Istîlâhat-ı Edebiyye*, Abdurrahman Fehmi'nin *Tedrisat-ı Edebiyye* eserlerinden yararlandığını kaydeder.

İbnü'l-Kâmil Mehmet Abdurrahman'ın *Tertib-i Cedid Belâgat-ı Osmaniye* (1892) adlı kitabının kapağında "Mekteb-i Asr İdadî kısmı" ibaresi vardır. Konular ders başlığı ile anlatılır ve elli iki ders işlenir. Mukaddime bölümünde birinci derste belâgat ve fesahatın tarifleri verildikten sonra kelimedeki fesahat, kelâmda fesahat, kelâmda belâgat gibi çeşitleri anlatılır. İlm-i meânî, ilm-i beyan, ilm-i bedî' basitleştirilmiş bir şekilde ele alınır.

"İlave-i mühimme" başlığı altında Fransızcadan alındığı belirtilen "style" kelimesinin karşılığı olarak "üslûp" kelimesi verilir. Üslûp bahsi *Mebâni'l-İnşâ* ve *Tâlim-i Edebiyat*'taki gibi üç kısma ayrılır:⁶ 1. Üslûb-ı sâzec, 2. Üslûb-ı mu'tedil, 3. Üslûb-ı âli. Üslûp bahsindeki bütün terimlerin Fransızca karşılıkları da gösterilir.

Halit Ziya'nın, 1892–1896 yılları arasında İzmir İdadisinde okutmuş olduğu Türk Edebiyatı derslerinden derlenmiş notlardır.⁷ Bu kitap yeni tarzda yazılmış bir kitaptır. Dolayısıyla kendisinden evvelki eserlerden etkilenmiştir. Medhal kısmında edebiyatı eski ve yeni tarz olarak ikiye ayırır:

1. Eski tarzda "belâgat" ismi altında fesahat, meânî, beyan, bedî' fenleri ile beraber aruz, kafiye, inşâ, hitabet usulü verilir. 2. Yeni tarzda ise sarf, nahiv, edebî bahisler görülür.

Edebî bahisler olarak şunlar kastedilir: 1. Fesahat, beyan, bedii fenlerini içeren "üslûp", 2. İnşâ kuralları ve nev'ilerini içeren "telif", 3. Aruz ve kafiye usulü-

6 Yazar, "üslûp" kelimesinde Recâizâde'ye uymakla beraber, onun sınıflandırılmasının adlandırılmasında Süleyman Paşa'ya bağlı kahr.

7 Halit Ziya Uşaklıgil'in bu eseri, Prof. Dr. Kâzım Yetiş tarafından ilim âlemine kazandırılmıştır. Biz çalışmamızda Sayın Yetiş'in neşrini kullandık: "Halit Ziya Uşaklıgil'in Bilinmeyen Bir Eseri", *I. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1994–1997, c. XXVII, s. 311–392; 1998, c. XVIII, s. 595–638.

le şiirlerin çeşitlerine mahsus “nazım”, 4. Vaaz ve hitabet erkân ve âdâbı 5. Edebî kısımların üstünlük veya eksikliğini gösteren “tenkid”. Ayrıca yazarın üslubunu etkileyen hususlar olarak edebî erkan (kelime, kelâm, fikir ve his) ve edebî kabiliyetler (deha, san’at, hassasiyet, hayal, hatıra, muhakeme, zevk) ele alınır. Burada *Mebânî’l-İnşâ* ile birlikte *Tâlim-i Edebiyat*’ın etkilerini görürüz.

Menemenlizâde Mehmet Tâhir’in idadi ve mülkiyede okuttuğu *Osmanlı Edebiyatı* (1896) kitabının başındaki ifade-i mahsusada edebiyatın mahiyeti, maksadı ve gayesinden bahsedilir.

Menemenlizâde önce “edebiyat”ın tarifi üzerinde durur. Lefranc’ın “Amelî ve Nazarî Edebiyat” eserindeki tarifi verir: “Edebiyat âsâr-ı nefisenin yahut üdebâ âsârında bulacağımız numunelerin marifetidir.” Yazar, edebiyatın dil üzerine ve dilin de fikir ve hisler üzerine kurulu olduğunu söyler. Fikir ve hisler ise insanın hariçle münasebetinden doğar ki edebiyatın tarifi yapılırken çevre ile münasebetin göz önünde tutulmasını önerir. Edebiyat kelimeler, fikirler ve mânâlar arasındaki münasebeti tedkik ve tahlil ile meşgul olur.

Menemenlizâde’ye göre “edebiyat”; kelime ve mânâların, kelâm ile muktezâ-yı hâl ve makamın imtizacından doğan kendine mahsus bir mânevî ahenktir ki bunun kural ve örneklerinden bahseden şeye de “fenn-i edebiyat” denir. Bu tarifi ilk defa yapıldığını bildiren Menemenlizâde, bu kitabın idadî öğrencilerinin anlayacağı şekilde tertip edildiğini de belirtir. Edebiyatın maksadını ele alırken hem estetik hem de ahlâkî yönü üzerinde durur. Üslûp bahsinde *Tâlim-i Edebiyat*’ın izlerini görmek mümkündür.

Menemenlizâde, edebî san’atların tasnifi konusunda çok farklı bir yol tutar. “Sanayi-i lâfziyye”yi Recâizâde gibi anlatır; “Sanayi-i mânevîyye”de ise hisse, fikre ve hayale ait san’atlar şeklinde bir gruplandırmaya girer.⁸

Râşid’in rüşdiye ve idadîlerde okutulan *Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmanî* (1899) kitabı üç kısımdan ibaret olup ilk iki kısmı sarf ve nahiv bölümlerinden oluşur. Üçüncü kısım ise ilm-i belâgat başlığını taşır ve konular klasik anlayış çerçevesinde anlatılır. Kitabın sonundaki ek kısmında imlâ üzerinde durulur ve tekid sıfatlarından da örnekler verilir.

Köprülüzâde Mehmet Fuat ile Şahabettin Süleyman’ın sultanîlerin en son programlarına mutâbık olarak hazırladıkları *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı* (1904) adlı kitapta edebiyat tarihinin ana kaynaklarından Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’ya kadar olan bölümünün inceleneyeceği belirtilir. Böylece edebiyat derslerinde yeni bir devre başlamış olur. Yazarlar, edebiyatın bir güzel san’at olmasının ötesinde medeniyet tarihinin bir şubesi olan edebiyat tarihine geçtiler. Aslında bu kitabın sultanîlerde okutulduğunu tespit edebilmiş değiliz. Yalnız yazarların ifadelerine mebnî kitabı burada söz konusu ediyoruz. Ders prog-

8 Menemenlizâde Mehmet Tâhir, *Osmanlı Edebiyatı*, 1896, s. 150.

ramlarını incelediğimizde “Tarih-i Edebiyat” dersinin adını ancak 1912’de görebiliyoruz. Hâlbuki bu kitap 1904’te yayımlanır. Edebiyat tarihi kitaplarında daha kategorik kalmak zorunda olduğumuzu da belirtmeliyiz.

Yazarlar önce “edebiyat tarihi”nin tanımı üzerinde dururlar. Edebiyat tarihi medeniyet tarihi demektir. Bir milletin edebiyatı baştan sona incelendiğinde o milletlerin zaman içindeki bütün his ve fikir değişiklikleri görülür. Eskiler, edebiyat tarihini şâirlerin tercüme-i halleri olarak okuturlar. Yazarlara göre edebî eserler toplumsal olduğu için onlarda bir devrin fikir, inanç ve ihtiyaçlarını bulabiliriz. Edebiyat ile toplum arasında bir ilişki vardır. Bize bırakılan edebî eserlerle geçmiş zaman hakkında bilgi edinebiliriz. Ruhî’yi, Nef’î’yi okuyanlar yükselme devrinin şan ve şerefiyle yaşarlar. Edebî eserin de topluma tesiri söz konusudur. Mevlâna, Yunus Emre, Nesimî, Kaygusuz Dede, Sinan Paşa, Şeyh Gâlip, Namık Kemal, A. Hâmid’in zamanları üzerine tesirleri olduğu söylenir.

Bir milletin edebiyat tarihini öğrenmek o milletin toplumsal hayatını adım adım takip etmektir. Yeni teşekkül eden milletlerde her şey mütereddid ve hızlıdır. Bu gibi milletlerin dillerinde, fikirlerinde bir kargaşa, bir belirsizlik, tereddüdün hissolunduğu belirtilir. Osman Gazi devrinden Kanunî’ye kadar Osmanlı edebiyatı bu özellikleri taşır. Bir millet mazisi ve san’at eserleri ile var olur. Edebiyat da o eserlerin bir parçasıdır.

Edebiyat tarihi sadece nazım ve nesirle ilgilenmez. Aynı zamanda bir milletin, bir zamanın ruh hallerini, toplumsal gelişmeleri, fikir ve his yeniliklerini, san’atkârların şahsiyetini de anlatır. Edebiyat tarihi; bir milletin ve bir zamanın bütün edebî eserlerini gerek şekil gerek esas itibarıyla tedkik ve tahlil ederek okumak; o zamanın ruhuna, toplumsal gelişimine, yeniliklerine ve san’atkârlarının şahsiyetlerine, edebî ve özel hayatlarına nüfuz etmek demektir.

“Edebî eserlerin zuhuru, efsaneler, şarkılar, masallar ve hamâsiyât” başlığı altında dünyadaki ilk edebî türlere değinilir. “Şiir, dil ile beraber zuhur etmiş; korkunun ve şükürün neticesi olarak doğmuştur” denir. Şiir, dünya tarihinde başlangıçtan beri hep vardır. Her millet, tarihinde hakikate yaklaşıncaya kadar hayal, efsane devirleri geçirir. Zaman içinde bunların kıymetleri kaybolur; insan zekâsı geliştikçe daha akılcı, daha mantıklı konular aranır. Eski tanrılar, Homeros’un *İlyada*’sında olduğu gibi şiir kahramanlarına dönüşür.

Kahramanlık şiirleri ile hamâsiyât farklıdır. Kahramanlık şiirleri toplumda az çok yaşamış olan, yer edinmiş, esâtirî bir simaya sahip olmuş tipleri gösteren şiirlerdir. Köroğlu buna örnek verilir. Hamâsiyât ise savaşı anlatan askerlerle âşıkların yazdığı şiirlerdir.

Şiiri tedkik, insanın ruhunu tedkik, bir milletin medenî gelişimini, hislerini, fikirlerini adım adım anlamak demektir.

Edebî eserlerin san’at eserleri ile olan ilgisi de açıklanır. Her san’atkâr yaşadığı devrin özelliğini taşır. Taine’nin *Felsefe-i San’at* eserinde “Bir san’at eseri-

nin meydana gelmesi için bir bitki gibi hararete ihtiyacı vardır” denir. Bu da hararet-i mâneviyyedir ki toplumun bütün âdetlerini, ruh hallerini içerir; san’at eserinin meydana gelmesinde etkili olur. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu’nun da kuruluş, yükselme, gerileme devirlerinin edebiyata yansımından bahsedilir. Edebiyat ile san’at eserleri arasında, meydana getirildikleri zamanı göstermek açısından ortak bir nokta vardır.

Edebiyat tarihi ve destanlar: Destanların edebiyat tarihi açısından kıymeti, hakikati doğrudan doğruya alıp ifade etmelerinde, milletin muhayyilesinden, umumî hislerinden birçok noktayı içermesiyle belli olur. Destanların en büyük kıymeti toplumun genel hislerini anlatmasıdır. Belli bir zamanın ruhunu verirler. Osmanlı Edebiyat Tarihinde destanlara pek yer verilmediği söylenir.

Bir edebî devrin sınırları nasıl tayin edilmeli? Bunun için toplumun şeklinin takibi göz önünde bulundurulur. Cemiyetin farklılaşması ile edebî devirler de farklılaşır. Edebî eserler belirli bir zamanın, belirli bir zihniyetin mahsulleridir. Edebî devirleri toplumun şeklinin değişmesi ile tayin etmenin en iyi, en doğru yol olduğu söylenir. Her asır şahsiyet, düşünce, üslûp bakımından birbirinden farklılaşır. Şahsî eserler çeşitlidir. Fakat bu demek değildir ki ait olduğu zamanın özelliğini taşımaz. Eserler ne kadar şahsî olurlarsa olsunlar zamanlarının özelliğini yansıtır. Edebî devir taksimini toplumun gelişimine göre ayırmak doğrudur. Taine’e göre san’at “teksif ile izhar ü irâedir”.

Yazarlar, Osmanlı İmparatorluğu’nun geçirdiği toplumsal değişiklikleri göz önünde bulundurarak edebî devirleri şu şekilde belirler: Birinci devir tasavvuf, ikinci devir saray edebiyatı, üçüncü devir kemal devri, dördüncü devir fikir devri, beşinci devir şahsiyet ve inhitat devridir.

Tasavvuf devri, kararsızlık ve tereddüd devridir. Dil ve edebiyat anlayışı katıdır; edebî güzellikten ziyade kurallara önem verilir. Saray edebiyatı devrinde dil eskisine göre daha gelişmiş, fikirler ve hisler daha incelmıştır. Kemal devrinde ise dil ve fikirler azametli, debdebeli ve gürültüldür. Fikrî devirde ise güzellik yalnız fikirlerde aranır. Dağınık hadiseler bir fikir etrafında yoğunlaşır. Bütünün güzelliğinden ziyade bir mısradaki fikrin güzelliği dikkate alınır. Şahsiyet ve inhitat devrinde artık bitmek üzere olan bir toplumun hayatının bütün aksaklıkları görülür. Şairler ya çok özel, şahsî veya taklitçi, basittirler. Çünkü toplumun müesseseleri artık eskimiş, şahsiyet topluma hükmetmeye başlamıştır.

Daha sonra tereddüd ve kararsızlık devri gelir. Tamamıyla maziye veda edilmiş, yenilik bayrağı açılmış, bunu yaşatacak kaidelerin araştırılmasına başlanmıştır. Bunu takip eden devr-i tefekkürde de edebî yenilikler devam eder. Devr-i fetret ise bir geri dönüş getirmiştir. Devr-i rikkat ve tekemmül, edebiyatı tamamıyla Batı’ya döndürmüştü, mazi ile ilişkisini kesmiştir. Bütün bunlar toplumun gelişimi ile meydana gelmiştir.

Bir eserin iç tahlilinde fikir, his ve üslûp önemlidir. Eserin şeklinden yani dış tahlilinden ziyade iç tahliline önem verilmelidir. Dış tahlilde dil önemlidir. Di-

lin ahengine dikkat edilir. Esasında şekil ile öz arasında bir fark yoktur. Eğer yazılan eser bir hissin, bir heyecanın mahsulü değilse, ne kadar ulvî fikirlere sahip olsa da bir tesir bırakmaz. Kelimeler şahsiyete göre özelliklerini değiştirirler. Yalnız ruh ve his bulunmak şartıyla şeklin mükemmeliyeti dikkat çekebilir. Çünkü bu itibarla bir edebî eserin ne zamana ait olduğu az çok anlaşılır.

Yazarın hayatı eserin incelenmesine mutlak bir ışık tutmaz. Yazarın hayatından ziyade eserindeki ruh hali dikkate alınmalıdır. Bir yazarın şu veya bu memuriyette bulunması değil, o memuriyetlerde bulunduğu zamanlardaki teessür ve duygulanmaları, fikirleri önemlidir. Ruh açısından eser ile yazar arasında daima bir ilişki bulmak mümkündür. Yazarın hayatını araştırırken daima yazarın ruhunu, fikirlerini ve hislerini daha açık bir şekilde gösterecek noktalar bulmalı, onlarla uğraşmalıdır. Bir edebî eserin vücuda getirdiği tesirlerin tedkinde hayatımızın dışındaki hayatların da tesirleri görülebilir.

Edebiyatın toplum üzerindeki tesirinde toplumu nasıl yönlendirdiği anlatılır. Romanlarda kullanılan şahıs isimlerinin toplumda kullanılması gibi ya da Mevlânâ'nın etkisi ile tasavvufun gelişmesi gibi. Edebiyat tarihi çalışmalarında coğrafya, sosyoloji, iktisat, aile hayatı, siyasî hayat, inançlar, ahlâk gibi konulardan da yararlanıldığı bildirilir.

Eski Türk tarihine, Türk lehçelerine değinilir. Orhun Yazıtları, *Kutadgu Bilig*, *Divanü Lügati't-Türk*'ten bahsedilerek Mevlânâ'ya gelinir. Mevlânâ'nın felsefesi, hayatı, eserleri anlatılır. Mevlâna'dan sonra Sultan Veled, Yunus Emre aynı şekilde ele alınarak tasavvuf edebiyatından örnekler verilir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce Anadolu'da bulunan Türkler, Selçuklular bilinen tarihi çerçevede anlatılır. Türkçe karşısında gittikçe etkili olan Fars dili ve edebiyatından bahsedilir.

Tasavvuf devri başlığı altında Osmanlı Devleti'nin kurulmasında tasavvufun ne kadar etkili olduğu belirtilir. Âşık Paşa, Süleyman Çelebi, Şeyhî, Ahmedîme, Kadı Burhaneddin'den örnekler verilir. Bu şahsiyetlerin hayatları ile birlikte edebî özellikleri de belirtilir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu sınırlarını genişletir; siyasî birliğini tamamlar. Tasavvuf devri Sultan Osman'dan Yıldırım Beyazıt'a kadardır.

Saray devrinde ise Ahmed-i Dâî, II. Murat, Fatih Sultan Mehmet, Ahmet Paşa, Sinan Paşa, Nizâmî, Zeynep Hatun, II. Bayezid, Hamdi Bey, Sultan Cem, Necati, Mihri Hatun, Zâtî, İbni Kemal, Kanunî, Fuzulî görülür. Bu devirde edebiyat ve dil, halktan uzaklaşır; saraya mahsus olur. Halk dili ve saray dili ayrı ayrı gelişir. Arapça ve Farsça kelimeler dile hâkim olur. Bir İstanbul ve saray Türkçesi meydana gelir. Edebiyat, sarayın etrafında toplanır. Eserler hep ona göre verilir. Nazımda ve nesirde süs ve hayal önem kazanır. Arap edebiyatı nazım şekilleri benimsenir. Devrin asalet ve kibarlığı, medeniyetin büyüklüğü eserlere sinmiştir.

Kemal devrinde Baki, Lâtîfî, Ruhî-i Bağdadî, Hakanî, Nef'î, Sabri, Taşlıcalı Yahya, müverrihler (Sadettin, Peçevî, Âlî) görülür. Bu devir Kanunî'den başlar. Dil, Osmanlı medeniyetinin olgunlaşmasıyla paralel bir şekilde gelişir. Dil daha süslü, daha ulvî bir tarz almıştır. Osmanlı nesri tamamıyla Farsça etkisindedir.

Fikrî devir için Fehim, Nâilî-i Kadîm, Nazîm, Nâbi, Sâbit, Koçi Bey, Nâ-ima'dan bahsedilir. Bu devir IV. Mehmet ile başlar. Nesir çoğunlukla anlaşılma-yacak kadar karmaşık bir şekil almıştır. Gerileme devrinin izleri de edebiyatta görülür. İnsanların bedbinliği karşısında dinî ve ahlâkî eserler önem kazanır.

Sultanî öğrencileri edebiyat tarihimize bu kitap vasıtasıyla tanışmış olurlar. Yalnız kitabın eksik veya yarım olduğunu belirtmek gerekir.

Süleyman Fehmi, *Edebiyat* (1909) adlı eserinin başında hem kendini mekteb-i sultanî hocası olarak takdim eder, hem de mukaddimesinde “birkaç senelik tedris ve tettebbû mahsulü olan şu eser” demek sureti ile kitabın bir ders kitabı olduğunu da vurgular.

Süleyman Fehmi'nin kitabı, Köprülüzâde Mehmet Fuat ile Şahabettin Süleyman'ın kitabından tamamıyla farklıdır. Köprülü ve Ş. Süleyman, *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı* adlı kitaplarını, sultanîlerin “tarih-i edebiyat” dersi programına göre hazırladıklarını ifade ederler. Süleyman Fehmi ise böyle bir kayıt koymaz. Ancak eserin sultanîlerde okunduğu bellidir. Ders programlarında edebiyat bilgileri ile edebiyat tarihi dersleri ayrılmış olabilir.

Süleyman Fehmi edebiyatı, âsâr-ı edebiyeye ve kavâid-i edebiyeyi içeren müellefat diye iki mânâsı ile ele alır. Âsâr-ı edebiyeye, şeklen nazım ve nesir diye ikiye ayrılır. Nazım, vezin ve kafiye ile süslenmiş olan ifade tarzıdır. Nesir ise bu iki kayda bağlı olmayan beyan tarzıdır. Yazara göre nazım ile şiir karıştırılmamalıdır. Şiir, güzel bir hayalle yüksek hislerin güzel bir şekilde tasviridir. Yazara göre ifadenin manzum veya mensur olması şiir özelliğini değiştirmez.

Edebiyatın güzel san'atlar içindeki yerini, tarih ile ilişkisini, san'atın yaratma ameliyesi olduğunu, san'at-edebiyatın ahlâk ile alâkasını, san'atın gayesini estetik ve san'at felsefesine dayanarak açıklar.

Edebiyatın tarih ile olan ilişkisini incelerken edebiyatı, umumî tarihin büyük bir sayfası olarak kabul eder. Toplumun tarih içerisinde yaşadıklarını edebiyatta görebiliriz. San'atın ve edebiyatın ahlâkla olan ilişkisinde san'atın gayesinin, ahlâk olmamakla beraber ahlâkî unsurları işleyebileceği belirtilir. San'atın gayesi bahsinde Aristoteles'in “San'at san'at içindir” nazariyesi ile Eflâtun'un “San'at faydalı olmalıdır” nazariyesi verilir. Süleyman Fehmi'ye göre san'atın gayesi ahlâkî faydalar değil, heyecan-ı bedîidir. Bununla beraber san'at eseri ahlâka uygun olmalıdır. Edebî eserin estetiğini, güzelliğini ele alırken Recâizâde gibi psikolojik melekelerden (akıl, his, hayal, zevk, deha gibi) bahseder.

Süleyman Fehmi, Aristoteles'den beri edebî eserlerin yaratılmasında söz konusu edilen vahdet, icad, tertip ve üslûp bahislerini de ihmal etmez. Bu kav-

ramlar Batı retorığının bölümlerini veya esasını oluşturur. Fikir ile üslûbun bir-biri ile uyumlu olması üzerinde durulur. Edebî san'atların da tabiat ve hakikat ile uyuştukça üslûbun güzelleştirilmesi için kullanılabilceğı ifade edilir.

Süleyman Fehmi ile edebiyat dersi daha belirgin bir şekilde öğretici, güzel san'at tarafı göze çarpan, san'at felsefesinin ve estetiğın ağırlık kazandığı bir ders halini alır.

Midhat Cemal, idadîdeki ders notlarını derlediğı *Edebiyat Dersleri* (1910) kitabının başlangıcında Süleyman Fehmi Bey'in *Edebiyat* kitabının yönteminin takip edileceğini bildirir. Edebiyatın tedrisinden ziyade kavâid-i edebiyenin tedrisinin gerektiğini söyler. Dersi edebî kurallara nazım şekillerini ve edebiyat tarihini ekleyerek dersi işleyeceğini belirtir. Nazım şekilleri bahsinde de edebiyatı, şiiri, nazmı, nesri tarif edeceğini belirtir. Nazım ile şiir arasındaki fark üzerinde durur. Şiir bahsinde Aristoteles, Voltaire, Lamartine gibi Garp müelliflerinin görüşlerine de yer verir. Ayrıca şiirin ilerlemesini medeniyetin ilerlemesine bağlayan Spencer'dan da bahseder. Bu çerçevede tenkit, roman gibi yeni türler de söz konusu edilir. Nazım şekilleri olarak mısra, nazire, beyit, kıt'a verilir; ayrıca bahsedilen ediplerin hayatları ile birlikte örnekleri de gösterilir.

Şahabeddin Süleyman'ın *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyehi* (1912) idadiyenin altı ve yedinci senelerinde tedris edilmek üzere tertip edilmiştir. San'atın mânâsı üzerinde durulur. San'at, umumî his ve fikirlerin hususî bir şekilde ifadesidir. Onun bir şubesi olan edebiyatın, toplumdan topluma farklılık gösterdiği belirtilir. Savaş ve akınlarla devamlı meşgul olan Türklerin, yüksek bir edebiyat seviyesine ulaşamadıkları ifade edilir. Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşik düzene geçmeleriyle edebiyatlarının geliştiğı belirtilir. Türkler, kendi dillerinden daha ileri seviyedeki Farsça ve Arapçadan faydalanarak dillerini geliştirirler. Yazar, Osmanlı Türkçesinin, Farsça, Arapça ve Oğuz Türkçesinin incelmış ve güzelleşmiş halinden meydana geldiğini belirtir.

San'atın, toplum ruhunun, hayalî gayesinin ifadesi olduğı söylenir. "Zaman içinde san'at hakikî şeklini bulmaya çalışır. Bulduktan sonra da yerini yeni bir şekle terk etmek üzere kuvvetten düşmeye başlar" denir. Bunun yeni devrin başlangıcı demek olduğı ifade edilir. Edebiyat bulunduğı toplumun hayatını takip ettiğinden onunla beraber yükselir ve geriler. Edebî devirlerin, her milletin tarihinde olduğı açıklanır. Hicrî X. asırda Osmanlı Devleti'nin teşekkülü tamamlanmış; yükselme devri başlamıştır. Bu devirde Ruhî-i Bağdadî, Fuzulî, Bâkî gibi büyük şâirlerin görüldüğü söylenir.

Hicrî XII. asrın sonu, XIII. asrın başında toplumun yeni bir şekil almasına kadar olan devreye "birinci devre", ondan sonrakine "ikinci devir", Muallim Naci zamanına "Fetret Devri", yeni edebiyata da "üçüncü devir" denir.

Yazar, Nevşehirli İbrahim Paşa zamanını, imparatorlukta yeniiliklerin başlangıcı olarak almakla beraber bunu, yeni bir edebî devrin başlangıcı olarak ka-

bul etmez. Çünkü meselâ Nedim, yeni hayaller, yeni sözler hatta yeni denilecek bir üslûpla şiir söylemişse de ruh itibariyle eskilerden ayrılmamıştır.

Yazara göre birinci devir kaside ve gazelleri, esas ve şekil itibariyle birbirinin aynıdır. Hiçbir yenilik göstermezler. Edebiyata tamamen klâsik konular ve şekiller hâkimdir. Arap-Fars dil ve edebiyatlarının etkileri oldukça kuvvetlidir. Bu devirde tasavvuf edebiyatı da görülür. Tasavvufî düşüncelere Hindistan'da ve Yunanistan'da da rastlandığını bildiren yazar, Aristoteles'ten örnekler verir. Tasavvufun Avrupa'ya Araplardan, Türklere de İran'dan geldiğinin muhtemel olduğunu bildirir.

İkinci devirde dilde yenilikler olur. Yazara göre eski edebiyat dilinin seci, kaifiye ve lüzumsuz san'atlarla dolu olması, Batı'nın tesiriyle toplumdaki yeni dönüşümlerin edebiyat diline yansımaları yeni bir ifade şekline ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Hatta eski edebiyatta bile ciddi bir şeyler yazmak isteyen, fikirlerini kelimelelere, hayallere, san'atlara feda etmeyen, yeni şekli benimseyen yazarlar çıkmıştır. İkinci devir ediplerinin, yeni fikirlerden dolayı dil üzerinde düşünmeye başladıkları belirtilir. Dili sadeleştirmeye çalışırlar. Reşid Paşa'nın, bir darbeye resmî dili san'atlardan kurtardığı, Akif Paşa'nın ise zamanına göre en sade yazıları yazdığı anlatılır. Fakat bu devrin yeniliklerinin hepsinin nesirde olduğu söylenir. Şiirde yenilik çok azdır. Nesir daha sade, daha faydalı bir şekle girmiştir.

Bu devrin eserlerinde Batı edebiyatı etkisiyle ahlâkî gaye, toplumsal bir fayda aranmaya başlandığı ifade edilir. Dile yeni bir anlayış geldiği gibi Batı'nın san'atı olan roman, tiyatro türleri de edebiyatta yeni görülür. Devrin diğer bir özelliği de daha önce bulunmayan edebî şekillerin meydana getirilmesi ve Batı'dan yeni şekillerin alınmasıdır. Yazara göre Batı'dan alınan bilgilerin, halka aktarılması söz konusu olduğu için nesirde gelişme olmuştur. Yazar, yeniliklerin hakikî değil, yüzeysel olduğunu söyler. Çünkü halkın his ve fikirleri eskiden henüz kopmamıştır. Buna delil olarak da Muallim Naci devrindeki "Fetret Edebiyatı"nı gösterir.

Edebiyat-ı Cedide yani son devir, "Abdülhak Hâmid" edebî devresinin bir devamı olmakla beraber yazarın bunu ayrı bir devir olarak almasının sebebi, Edebiyat-ı Cedide yazarlarının edebî dili daha fazla süslemelerinden, şiir ve romana yenilik getirmelerindedir. Edebiyat-ı Cedide'nin beyannâmesi *Servet-i Fünûn Risalesi'*nde görülür. "San'at san'at içindir" nazariyesini kabul ederler. Şiirde Tevfik Fikret, Cenâb Şahabettin, nesirde Halit Ziya otorite kabul edilir. Bunların ifade ve tasvir tarzlarının, kullandıkları edebî şekillerin yeni olduğu anlatılır. Hayatın, eserlerde daha fazla yer aldığı belirtilir. Dış tasvire önem verirler.

Osmanlı lisânının geçirdiği edebî devirler, verilen şiir ve nesir örnekleri ile gösterilir. Birinci devir, şiir ve kısımları; ikinci devir, edebî yenilikler ve nesir; üçüncü devir, Fetret-i Edebiye; son devir, Edebiyat-ı Cedide hakkındadır.

Birinci Devir: Âşık Paşa, Niyazî, Süleyman Çelebi, Sultan Murad-ı Sâni, Şeyhî Çelebi, Ahmet Paşa, Fâtiḥ Sultan Mehmet, Sinan Paşa, Necatî, Mihrî, Zâtî, Sultan Bayezîd-ı Sâni, Cem ve refiki Sâdi, Sultan Selim, Halîmî Çelebi, Bezmî, Kanunî Sultan Süleyman, Fuzulî, Baki, Ziya Paşa, Lâtîfî, Nedim, Seyyid Vehbi, Ahmet Neyli, Râgıp Paşa, Haşmet, Fitnat Hanım, Şeyh Gâlip, Kâni, Ruhî-i Bağdadî, Hakanî, Nef'î, Şeyhülislam Yahya Efendi, Cevrî, Nâilî-i Kadîm, Nâbi, Sâbit, Mehmet Esrar Dede, Sünbülzade Vehbî, Sürûrî, Enderunlu Vâsîf, Sabrî-i Şâkir'in şiirleri; Koçi Bey, Nâima, Sinan Paşa, Kânî, Lâtîfî, Koca Sekban Paşa, Mütercim Âsım, Fuzulî, Âşık Paşa'nın nesirleri.

İkinci Devir: Akif Paşa, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Abdülhak Hâmid Bey, Şinasî, R. Ekrem'in şiirleri; Akif Paşa, Reşid Paşa, Fuad Paşa, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Edhem Pertev Paşa'nın nesirleri.

Fetret-i Edebiyye: Nâbizade Nâzım, İsmail Safa, Muallim Naci'nin şiirleri, Muallim Naci'nin nesri.

Edebiyat-ı Cedide: Tevfik Fikret, Cenâb Şahabettin, Fâik Âli, Süleyman Nesib, Süleyman Nazif, Hüseyin Suat, Hüseyin Siret, Celâl Sâhir'in şiirleri; Halit Ziya, Hüseyin Cahit, Mehmet Rauf'un nesirleri.

M. Reşid'in mekteb-i sultanî için hazırladığı *Nazariyyat-ı Edebiye* (1912) kitabının birinci cildinde, dibâcesinde "nazariyyat-ı edebiyeye" terkininin edebiyata ait kavâid ve izahat-ı nazariyye demek olduğu belirtilir. Asıl edebiyatın mutlaka tahayyül ve teessürden doğduğu, gayesinin de zihindeki hayal ve hisleri diğer bir zihne kolaylıkla mükemmel bir şekilde aktarmak olduğu belirtilir.

Yazara göre nazariyyat-ı edebiyeye üç kısımdır: 1. Edebî konunun özellik ve şartlarına dayanan bedii. 2. Üslûbun mânâya ait olarak "belâgat" denilen halter ve özelliklerinden bahseden kısmı yani meânî. 3. Üslûbun kelimelere has olarak fesahat denilen gerekli şeylerini ve güzelliklerini tarif kısmı yani beyan. Beyanda fesahatın kuralları, fesahatı bozan unsurlar, inşâd; meânîde belâgatın özellikleri, mânâ san'atları, üslûp; bediide nazariyyat-ı ibdâ, şiir, psikolojik melekeler, üslup nazariyesi, intikad, san'atın gayesi gibi konular anlatılır ki klasik anlayıştan oldukça farklıdır. Batı edebiyatından alınan yeni edebî türlere değinilir. Bunlar henüz edebiyatımızda yerleşmediğinden dilimizde terimlerinin olmadığı söylenir ve şu şekilde belirtilir: 1. Destan, 2. Temaşa, 3. Neşide. Edebiyatın gayesi olarak da "san'at san'at içindir" nazariyesi savunulur.

Nazariyyat-ı Edebiyye, adına uygun bir nazariye kitabıdır ve edebiyat-san'atla ilgili pek çok konuyu içine almaktadır. Bu kitap, sultanilerde verilen edebiyat kültürü bakımından dikkat çekici bir eserdir.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin Dârüşşafaka'da okuttuğu ders notlarından derlediği *Tedrisat-ı Edebiyyeden Nazım ve Eşkâl-i Nazım* (1913) kitabının birinci kısmında önce nazım ve nesrin tarifi yapılır. Aruz, hece vezinleri ile kafiye bahisleri anlatılır. Yazara göre asırlarca işlenen aruz vezninin terk edilmesi kolay değildir. Yakın zamanda moda olan parmak hesabı ile yazılan şiirleri ahenksiz bulur.

Kafiye bahsinde yazara göre “kafiye kulak içindir” denilerek kafiye'nin sınırları genişletilir. Nazım türleri başlığı altında manzum eserler konu itibariyle ele alınır. İlahiyât başlığı altında tevhid, münacaat, naat, istigase gibi ruhî ve ruhanî olan manzumelerin verilmesi gibi. Ayrıca Yazar, “fenniyyât” denmesi icap eden *Subha-i Sıbyan*, *Tuhfe-i Vehbî*, *Nuhbe-i Vehbî* gibi lügatların da birtakım fenni manzume olduğunu ifade eder. Kitabın ikinci kısmında ise eski nazım şekillerine ve örneklerine yer verilir.

Şahabettin Süleyman'ın sultaniler için yazdığı *San'at-ı Tahrir ve Edebiyat* (1913) kitabında önce san'atın tarifi üzerinde durulur. Eski hikmet-i bedâyi kitapları önce güzelliği tarif ederek “San'at, güzelliğin ifadesidir” derler. Hâlbuki güzelliğin değişken olduğu belirtilir. Yazara göre zaman, mekân, alışkanlıklar ve ahlâk, kişiye ve topluma göre değişir. Kimine göre güzel olan, bir başkasına göre çirkin olabilir. San'atın oluşumu incelenirken tabiatın taklidinden, san'atçının şahsiyetinden, muhit ve tarih ile olan ilişkisinden söz edilir. San'atın zaman içinde belirli kaidelere tâbi olduğu söylenir. “San'at san'at içindir” nazariyesi kabul edilmekle birlikte son zamanlarda “San'at hayat içindir” nazariyesinin kuvvetlendiği belirtilir. Bu çerçevede şiir ile fen arasındaki ilişki ele alınır. Fennin ilerlemesi ile yeni fikirler, hayaller ve hisler ortaya çıktığı ve bunların tesirinin de şiirde görüldüğü ifade edilir. Ayrıca mektup, muhavere gibi yazılı ve sözlü ifadelerde dikkat edilecek hususlar üzerinde durulur.

San'at-ı Tahrir ve Edebiyat'ta II. Meşrutiyet döneminde gelişen edebiyat anlayışına uygun konular, salt belâgat anlayışından uzaklaşır; edebiyat nazariyesine, estetiğe kayar.

Refet Avni ve Süleyman Bahri'nin mekâtib-i sultaniyye ve idadiyye programı için birlikte hazırladıkları *Resimli Müntahâbât-ı Edebiyye Manzum ve Mensur* (1914) kitabı bir antoloji mahiyetindedir. Şinasi'den başlayarak devrin yazarlarının sadece hangi tarihlerde yaşadıkları belirtilerek eserlerinden örnekler verilir.

Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Şahabeddin Süleyman'ın mekteb-i sultanî için birlikte hazırladıkları *Malumat-ı Edebiye* (1914) kitabının birinci cildinin medhal kısmında önce edebiyatın tarifi ele alınır. “Edebî eserde güzelliği bulmak esastır” denir. Bu da san'atın mânevî haz ve güzel bir heyecanı temin etmesi kaidelerini doğurur. Bu gayeye erişmek için yalnız his ve hayalin yetmediği belirtilir. Yazarlara göre tabiatı az çok taklit de gerekir. San'atkâr kendi muhayyilesine göre tabiatı değiştirerek taklit eder.

“Edebiyatın maksadı kendine has vasıtalarla güzellik heyecanını temin etmektir” denir. Güzel yazmak, güzel yazılan eserlerden zevk almak için bir zevk terbiyesi gerekir. Bunun da herkesin kendi edebiyatının büyük üstatlarını dikkatle okumasıyla olacağı söylenir.

Birinci bölüm, nazım ve şekillerine ayrılır. Nazımın nesre göre daha üstün olmasının sebebi olarak, zihinde daha kalıcı olması gösterilir. Nazım bu özelli-

ğini vezne borçludur. Yazarlara göre nazımın nesirden farkı, şimdiye kadar zannedildiği gibi vezin ve kafiye değil, yalnız vezindir. Aruz vezninin, hece veznine göre daha ahenkli ve daha etkili olduğu belirtilir. Üslûbun, mecazın, edebî san'atların genel özelliklerinde yeni anlayışın etkisi görülür.

Köprülüzâde Mehmet Fuad ile Şahabettin Süleyman'ın sultanî için birlikte hazırladıkları *Malumat-ı Edebiye* (1914) kitabının ikinci cildinde san'atın "uzviyet-i beşeriyet" in netice-i tabiiyyesi olduğu belirtilir. Önce dil ve yazı ile san'atın imtiazı sonra san'atın, bunların teşekkülündeki hizmeti söz konusu edilir. San'atın, tarih, toplum ve ahlâkla olan ilişkileri üzerinde durulur. Bir san'at eserini değerlendirirken bulunduğu çevreyi, toplumu ve zamanı göz önünde bulundurmak lâzımdır. San'atta tenkid bahsi de ele alınır. Bir san'at eserinin ahenk, vahdet ve hakikat açısından değerlendirilmesi gerektiği belirtilir.

Edebî türlerden nazım ve nesre ilâve olarak edebiyata yeni giren destan, neşide ve temaşa hakkında da bilgi verilir.

Muhiddin'in idadîler, sultanîler ve dârülmualimîn için hazırladığı *Yeni Edebiyat* (1914) kitabı da yeni anlayışa göre hazırlanmıştır. Giriş kısmında san'at ve güzel san'atlardan bahsedilir. San'atla edebiyat yani "san'at-ı kelâm" arasındaki ilişki üzerinde durulur. Edebiyatın şiir, hitabet, ahlâk, ilim, tarih ile olan ilişkisi de ele alınır. Edebiyatın gayesinin güzellik olduğu belirtilir.

Daha sonra nazım ve nesir bahsi işlenir. Üslûp ele alınırken esas ve şeklin yani konu ve mânânın birbirinden ayıramayacağı belirtilir. *Malumat-ı Edebiye* ile *Tâlim-i Edebiyat*'ın tesirleri görülür.

Hatime bölümünde eski nazım şekilleri ve yeni şekil olarak da "sone" gösterilir. Tefik Fikret'in "Asker Geçerken" ile "Sa'y" şiirleri soneye örnek verilir.

Ayrıca kitabın yukarıda bahsedilen bahisleri arasında Fuzulî, Bâkî, Nef'î, Nedim, Şeyh Gâlip, Kânî, Akif Paşa, Şinasî, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Namık Kemal, Abdülhak Hâmid, Recâizâde, Muallim Naci, Tefik Fikret, Halit Ziya, Cenâb Şahabettin, Hüseyin Cahit, Mehmet Emin'in hayatları ve eserleri hakkında bilgi verilir.

Mehmet Hayrettin'in *Tarih-i Edebiyat Dersleri* (1914) kitabı, ders notlarından meydana gelmiş küçük bir etüd kitabıdır. Kitapta ciddi bir dönem anlayışının olmadığı gözlemlenir. Yazar, mukaddimede Fecr-i Âtiyi eleştirir; Arapça ve Farsçaya ağırlık verilerek yabancı bir dil kullanıldığını söyler.

Osmanlı Tarih-i Edebiyatını şu şekilde devirlere ayırır: 1. Devir (Fuzulî ve Bâkiden sonra yetişen şâirler-Nedim), 2. Devir (Nedim-Muallim Naci), 3. Devir (Muallim Naci-Fecr-i Âti), 4. Devir (Yeni Lisân ve sonrası).

Bu dönemlerin dışında yazar, Abdülhak Hâmid ve Tefik Fikret'i fikir, his, hayal bakımından müstakil birer edebî ekol olarak değerlendirir. Edebiyat tarihini tasnif ederken olaya daha çok dil açısından yaklaşmış; tasnifin en fazla belirleyici unsuru, dilin kendi içindeki değişim ve gelişimi olmuştur: 1. Ertuğrul Gazi-Şinasî, 2. Şinasî-Muallim Naci, 3. Devr-i Hâzır. Fakat yazar, böyle bir

sınıflandırmanın edebiyatımızın tarihî gelişimini hakkıyla veremeyeceğini kabul eder.

Kitap edebî türleri esas alan bir düzenlemeden yoksundur. Nesl-i Hâzır: Halit Ziya'nın nesirde, Tevfik Fikret'in nazımda üstat olduğu belirtilir. Edebî şahsiyetlerin biyografileriyle ilgili hemen hiçbir bilgiye rastlanmaz. "Osmanlı lisânında ne kadar büyük şâir ve edip yetişmişse onların eserlerini tedkik edeceğiz" dese de sınırlı sayıda san'atçının bazı eserlerini müstakil başlıklar etrafında değerlendirilmiştir. Edebî eserlerin değerlendirilmesi metin tahliline dayanmaz. Edebî şahsiyetlerin hemen hepsinin edebî yönleri gösterilir. San'atkârların ifadelerinin nasıl olduğuna, fikrî ve felsefî yönlerine, alanlarında ilk olup olmadıklarına, dil ve üslûplarının nasıl olduğuna değinilir. Yazar, Tevfik Fikret'i Edebiyat-ı Cedidenin kalbi, ruhu olarak niteler. Bazı san'atkârların edebî akımlarla olan ilişkisini değerlendirir.⁹

Rüşdiyenin aksine idadî edebiyat eğitim ve öğretim müfredatı oldukça zengindir. Klasik belâgat-edebiyat eğitim ve öğretiminin yanında yaşanan devrin de etkisiyle edebiyatta yenilik arayışları başlamıştır.

Neşir kronolojisinde ilk sırada yer alan *Muğni'l-Küttâb*, kalemde çalışacaklara rehber kitap niteliğinde olduğundan inşâ ve kitabete önem verir. Kitabet çerçevesinde kompozisyon kuralları idadî öğrencisine öğretilmek istenir. Daha sonra kitabetten edebî yazılara geçilerek kompozisyondaki üslûp söz konusu edilir.

Klasik belâgat anlayışının yanında üslûp konusuna yavaş yavaş yer verilme-ye başlanır. Bunda *Tâlim-i Edebiyat*'ın etkisi büyüktür. İdadî kitapları arasında Ali Nazîma, Ruscuklu M. Hayri, İbnü'l-Kâmil, klâsik belâgat ile birlikte üslûp bahsini anlatır.

Mecâmü'l-Edeb de klasik belâgatı, şiiri anlatmakla birlikte üslûp, hitabet, tenkid ve tercümeden bahsederek diğer kitaplardan içerik bakımından ayrılır.

Diğer bir dikkat çeken yazar Halit Ziya'dır. Diğerlerinden farklı olarak önce eski (fesahat, meânî, beyan, bedii, aruz, kafiye gibi) ve yeni tarzı (sarf, nahiv, telif, hitabet, tenkid gibi) tarifle başlar. *Tâlim-i Edebiyat*'ın etkisi ile psikolojik melekelerden de bahseder.

Menemenlizâde'de psikolojik melekelerin gittikçe önem kazandığı görülür. Dilbilgisinin yanında edebî ve estetik kurallara da dikkat çekilir.

Köprülüzâde Mehmet Fuat ile Şahabettin Süleyman'ın birlikte hazırladıkları *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı* ile edebiyat tarihi bahsine girilir. Edebiyat, medeniyetin ve tarihin bir parçası görülüp toplum hayatına ışık tutarak toplumsal gelişimini izler. Dilin ve edebiyatın tekâmülü araştırılmaya başlanır. Artık Osmanlı İmparatorluğu öncesindeki tarih ve edebiyat, eski Türk dili tarihi,

⁹ Bu esere kütüphanelerimizde ulaşamadığımız için bu kitabı değerlendirirken Nurullah Çetin'in yüksek lisans tezinden faydalandık: "Tanzimat'tan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği", Ankara: A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988, s. 306-316.

eski Türk lehçeleri de incelenmektedir. “Edebî devir” kavramı gelişerek devre göre edebî eserin şahsiyeti, üslûbu belirlenir. Burada Taine’in, eserleri kendi devirleri içinde değerlendirme fikrinin etkisi görülür. Bu fikirde edebî eserin ırka, muhite, zamana göre değerlendirilmesi esastır. Edebiyat tarihinin incelenmesinde sosyoloji, iktisat, coğrafya, din gibi ilimlerden de yararlanır. Görüldüğü gibi edebiyat tarihi anlatılırken edebiyatın toplumsal ve milliyetçilik olguları önem taşır. Edebiyat tarihi milletin hem kendi tarihi ile olan bağına devam ettirmekte hem de bu bağı esas alarak güncel edebiyata yön vermektedir.

Süleyman Fehmi de edebiyat eğitim ve öğretimine daha çok estetik açıdan yaklaşır. Edebiyatı güzel san’atlar açısından geniş bir şekilde değerlendirir. San’atkârı hem ruhsal (akıl, his, hayal, zevk vs.) hem de fiziksel şartları (toplum, aile, eğitim vs.) açısından değerlendirmeye tâbi tutar.

Şahabettin Süleyman’ın tek başına yazdığı edebiyat tarihinde Türk dilinin tarihi hakkında da kısaca bilgi verilir. Osmanlı Türkçesi, Arapça, Farsça ve Oğuz Türkçesinin güzelleşmiş hâli olarak kabul edilir. Edebî devirlerin milletin tarihine ışık tutacağı kanaati burada da hüküm sürer. Dildeki yenilikler, sadeleşme, yeni edebî türler gösterilir. Bunların sayesinde nesir gelişir. Edebiyatın toplumsal faydası gözetilir.

Edebiyat nazariyesi açısından dikkate değer bir kitap olan *Nazariyyât-ı Edebiyye*’de M. Reşid, meânî, beyan ve bedii konularına az değinerek sadece üslûp açısından değerlendirir. Üslûp üzerine düşünceler geliştirilirken diğer taraftan şiir hakkında da tartışmalar yapılmaktadır. Aruz, eleştirilmesine rağmen şiirdeki ahenk olarak kabul edilir. Batı’dan yeni nazım şekilleri alınır. Müstezad geliştirilir, serbest nazım ile sone örnekleri görülür. Şiirde yapılan bütün bu yeniliklerin arka plânında fikir ve hislerin serbest ve hakikate uygun bir şekilde ifade edilmesi amacı vardır. Bu da devrin toplumsal etkilerinin sonucudur.

Tâhirü’l-Mevlevî’nin kitabı ise klasik edebiyatın izlerini taşır. Tâhirü’l-Mevlevî, nazımın kısımlarını şiirin konularına göre sınıflandırır. Ayrıca fenniyât bahsi ile manzum lügatları söz konusu eder; klasik edebiyatı öğrencilere daha sevimli hâle getirme çabası içindedir.

Köprülüzâde Mehmet Fuat ve özellikle Şahabettin Süleyman san’at felsefesine geniş yer verir ve edebiyatı bu açıdan değerlendirirler. San’at eserinin oluşumunda tabiatın, şahsiyetin, toplumun, devrin vb. etkilerinden bahsederler.

Netice olarak idadî öğretiminde klasik edebiyattan kopulmayarak günün getirdiği şartlar çerçevesinde edebiyattaki yenilikler takip edilmiştir. Edebiyatın san’at ve güzellik yönü ile beraber sosyal fayda yönü ağırlık kazanmaya başlamıştır. Kompozisyon fikri, üslûp, estetik, san’at, tenkid, edebiyat tarihi, edebî zevk gibi edebiyattaki yeni konular öğrenciye aktarılmıştır. Hem devrinin, hem de öncesinin Batılı kaynaklarından yararlandığı düşünülürse öğrencilerin oldukça geniş ve zengin bir edebiyat kültürüne sahip olmalarının hedeflendiği açıktır.

Yüksek Okul

Süleyman Paşa, Harbiye’de okuttuğu derslerden derlediği *Mebâni’l-İnşâ*¹⁰ (1871-1872) kitabının dibâcesinde eserini hazırlarken müracaat ettiği kaynakları şu şekilde verir: “Kütüb-i edeb-i Arabiyyeden *Meseli’s-Sâir ve İzâhü’l-Mebâni* ve Farisî’den *Menâzirü’l-İnşâ* nâm kitapları ve lisân-ı Fransevî’den Emile Lefranc’ın *Littérature*’ünü¹¹ mehâz ittihâz ederek vesâir müellefât-ı edebiyeden de bazı mebâhis ahz ve derc ederek *Mebâni’l-İnşâ* nâm risale-i âcizânemi bittertib...”

İki cilt olan *Mebâni’l-İnşâ*’nın mukaddimesinde önce kelime ve kelâm anlatılır. Süleyman Paşa, kelâmı Fransızca “style” kelimesinin karşılığı olarak verir ve kelâmın mertebelerini gösterir. Kelâmın şartlarını eski belâgat anlayışı içerisinde almakla beraber daha sistemli ve anlaşılır bir hale getirmiştir ki bu, belâgat kitapları içerisinde ilk defa Süleyman Paşa tarafından yapılmaktadır. Böylece kelime ve mânâ açısından üslûba önem verilir. Daha sonra ilm-i beyan klasik anlayışta anlatılır. Onu takip eden fesahat, belâgat, ilm-i kelâm, terkip konuları, Fransız rhétorique’inden gelen konulardır. Önce ilm-i kelâm (La Rhétorique diye Fransızca karşılığı da verilir) ele alınır. İlm-i kelâm, fesahatla söylemek ve yazmak için lâzım gelen kuralları içeren ilimdir. Aristoteles’ten beri Batı retorikinin bölümlerini içerir. Süleyman Paşa’nın bu kitabı ile birlikte ilk defa Avrupa *rhétorique*’inden üslûp (*style*), terkip (*composition*), fesahat ve hitabet (*éloquence*) gibi konuları edebiyatımızda görürüz. Daha sonra kitabeti (kıyımları; ibtida, tahallüs, talep ve intihadır) eski belâgat çerçevesinde işler. Paşa söz san’atlarını ele alırken genelde klâsik anlayışa sadık kalır. Bunları lafza ve mânâyâ ait san’atlar diye ikiye ayırır. Kitabın sonunda şiir bahsini ele alır.

Netice olarak Süleyman Paşa, eserinde Doğu kaynaklarından faydalansa da Batılı anlayış ile klasik anlayışı beraber götürür. Ayrıca eserdeki örneklerin bolluğu ve nesir misâllerine geniş ölçüde yer verilmesi de bu kitabın edebiyat bilgileri sahasında önemli bir mesafe alındığını gösterir. *Mebâni’l-İnşâ*, edebî san’atların çeşitliliği bakımından da oldukça zengin bir kitaptır.

Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniye* (1881) kitabında medenî milletlerin dillerinin kaidelerini tespit ettiklerini söyleyerek Arapça ve Farsçaya değinir. Ahmet Cevdet Paşa, Arapça ve Farsça dil kaidelerinin, Türkçenin öğretiminde gerekli olduğunu ifade eder. Yazar, Arapların belâgat ilmini adlandırmalarını söz konusu eder ve bu çerçevede ilm-i meânî, ilm-i beyan, ilm-i bedî ve ilm-i belâgat üzerinde durur.

10 Bu eserin değerlendirilmesinde Prof. Dr. Kâzım Yetiş’in “Edebiyat Nazariyesi Sahasında Batıya Açılan İlk Kitap: *Mebâni’l-İnşâ*” (*Mehmet Kaplan’a Armağan*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984, s. 306–316) adlı makalesinden faydalanılmıştır.

11 Prof. Dr. Kâzım Yetiş, makalesinde Süleyman Paşa’nın bu eserinde, Emile Lefranc’ın *Abrégé du Traité Théorique et Pratique de Littérature* adlı eserlerinden yararlandığını belirtmiştir.

İlm-i meânîde terkip, cümle, kelâm, üslub-ı kelâm gibi konular işlenir. İlm-i beyanda hakikat, mecaz, teşbih, istiâre, kinaye gibi “turuk-ı ifade”yi gösteren kelimelerin anlamı üzerinde durulur. İlm-i bedii, belîğ sözün süslenmesi ve güzelleştirilmesidir; mânâyâ ve lâfza ait san’atlardan oluşur.

Hâtîmede bir kompozisyon meselesi olan ibtida (giriş), tahallüs (gelişme), intihadan (sonuç) söz edilir.

Recâizâde Mahmud Ekrem’in Mekteb-i Mülkiye-i Şahane için hazırladığı *Tâlim-i Edebiyat* (1882) kitabı bizde “edebiyat” ismini taşıyan ilk edebiyat nazariyesi kitabıdır.¹² Önsözdeki “edebiyat” tanımı (“En meşhur erbâb-ı kalemin en müntehab en makbul eserlerinden istinbât ve ahz olunan usul ve emsâlin marifetidir”), “kuvvâ-yı zihniyenin edebiyatta fiili” başlığı altında edebiyatın psikolojik cephesinin ele alındığı birinci bölüm ile üslûba tahsis edilmiş ikinci bölüm, *Tâlim-i Edebiyat*’ın eskiden ayrılan yeni tarafıdır. Recâizâde, edebiyat tanımı de, kitabının tanziminde de Emile Lefranc’ın *Traité Théorique et Pratique de Littérature Style et Composition* adlı kitabını örnek almıştır.

Birinci bölüm, “Mânâ yahut fikir - lafız yahut üslûp” başlığını taşır. Recâizâde, fikri edebiyatta esas kabul eder ve zihni önce inceler. Zihni kuvvetler olarak da fikir, his, hüsn-i tabiat, hayal, zarafet veya nüktedânlik, hafıza, dehâ ve hünerverî ele alınır. Bu bölümün sonunda san’at ve edebiyatta güzelliğin neden ibaret olduğunu sorgular. Recâizâde, edebiyatta güzelliğin düşünce ile ifadenin tam bir uyum halinde bulunması neticesinde hâsıl olduğunu bildirir.

İkinci bölümde “üslûp” ele alınır. “Üslûb”u *style* kelimesinin karşılığı olarak verir. Üslûbun vasıflarını (fesahat, vuzuh, tabiiyyet, münakkahiyet [*itnâb-ı hüsn*] ve aheng-i selâset) (muvâfakat) inceler. Konuya göre üslûbun çeşitlilik göstereceğini, bir edebî eserde üç çeşit üslûbun da bulunabileceğini söyler: a) Üslûb-ı sade, b) Üslûb-ı müzeyyen, c) Üslûb-ı âli.

Üçüncü bölüm “Tezyinat-ı üslûp ve envâ-ı mecaz” başlığını taşır. Recâizâde burada ilm-i beyanı ve edebî san’atları üslûbu süsleyen ve onun içeriğinden olan unsurlar olarak ele alır. Dolayısıyla kitap daha çok üslûba tahsis edilmiştir. Recâizâde mecaza önem verir. Üslûbun mecazlarla güzellik ve zenginlik kazandığını, ifadenin mecazlar sayesinde daha tesirli olduğunu ifade eder.

Tâlim-i Edebiyat, edebiyat bilgilerinin kadrosunu geliştirir; ders, edebiyat nazariyesi veya edebî incelemeye kayar. Tabiatıyla bu kitabın edebiyatımıza yeni bir anlayışı sistemli bir şekilde getirdiği muhakkaktır. Ayrıca iki bölüm halinde düşünülmesine rağmen kitap, tek bölümde kalmıştır. Ancak kitap hakkında yapılan tenkitlere cevap niteliğinde “Zeyl-i Tâlim-i Edebiyat” açıklamasıyla *Kudemâdan Birkaç Şâir* (Konstantiniye, 1305, 60 s.) adlı bir kitap yayımlanır. Bu-

12 Bu eserin incelenmesinde Prof. Dr. Kâzım Yetiş’in *Tâlim-i Edebiyat’ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler* (Ankara Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1996) adlı kitabından yararlanılmıştır.

nun ders kitabı olup olmadığını bilemiyoruz. Eserde Fuzulî, Nef'î, Nâbî gibi klâsik dönem şâirlerimizin biyografileri verilir.

Münif Paşa'nın *İlm-i Belâgat La Rhétorique*¹³ kitabı Aristoteles'ten beri sistemleşmiş Batı retoriğini anlatır. Münif Paşa, kitabındaki başlıkları Fransızca karşılıkları ile beraber örneklerinin bir kısmını da Yunan ve Roma retoriğinden alır. Hukuk mektebindeki ders notlarından derlediği bu risaleyi tamamlayamamıştır.

Paşa, “belâgat”ın tanımını verirken önce Batılı anlamdaki retorik üzerinde durur. Her türlü konuşmada fikirlerimizi, düşünce ve kanaatlerimizi ifade ederken için dilin kaidelerine uyararak insanları ikna için bir iddiayı müdafaa veya ispat etmek, bir mukaveleyi yazmak, bir kitap telif ve tertip etmek, bir mecliste sohbet etmek istediğimizde dilin kurallarına uygun söz söylemek kâfi gelmeyebilir. Bir vasıta olarak ilm-i belâgata müracaat gerekebilir. Yazara göre ilm-i belâgat ile fenn-i ikna (*L'art de convaincre*) aynıdır.

Fenn-i hüsn-i beyan, ilm-i belâgattan evvel hitabet olarak zuhur eder. İlk Müslümanların savaşlarındaki sözlerden, eski Yunan'dan örnekler verilir. Güzel konuşan, kitlelerin davranışını sözleri ile değiştiren kişilere “*hatip*” veya “*bûlegâ*” denir. Bunların vücuda getirdiği fenne de “*ilm-i belâgat*” denir.

Fenn-i hitabet, genellikle üç şekilde kullanılır: 1. Resmî hitabet: Mecliste, hükümetteki siyasi müzakerelere “*intak-ı cedelî*” denir. 2. İnsanlar, başkalarına karşı kendi haklarını korumak yani muhakemât-ı adliyye için konuşurlarsa “*hitabet-i adliyye*” denir. 3. Bunların haricindeki konuşmalara ise “*hitabet-i isbatîyye*” denir. Aristoteles der ki “İnsanları bir altın tel ile çekip götüren pehlivan resmi yapmışlar; bunu fenn-i belâgat alâmeti olarak kullanmışlar”.

Kitabın sonunda “Efkâr yahut ilm-i meânî” bahsi vardır. Burada ifadede kullanılacak fikirlerin öneminden bahsedilir.

Elhac İbrahim, *Şerh-i Belâgat* (1884) adlı ders notlarında Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmanîyye*'sinin ilk 41 sayfasını açıklar. Elhac İbrahim Efendi, Mekteb-i Hukuk'taki derslerinde Cevdet Paşa'nın kitabını okutur ve bu çerçevedeki açıklamalarını yayımlar. Kitabın giriş kısmında ana dilimiz ile ilim dilimizin ayrı olduğunu, ilmî ve edebî dilimizin Arapça olduğunu belirtir. Arapça bilmenin önemine değinir.

Abdurrahman Fehmi'nin Mekteb-i Hukuk için hazırladığı *Tedrisat-ı Edebiye* (1884-1885, I. Kısım) kitabı *Tâlim-i Edebiyat*'ın etkisindedir. Birinci bölüm üslûp hakkındadır. Tasvir ve fikirlerin, zihinde hazırlanıp özel bir tarzla söylenmesine üslûp dendiği belirtilir. Edebî san'atları üslûp çerçevesinde düşünür.

13 Bu kitabın tarihini tespit edememekle beraber Prof. Dr. Kâzım Yetiş'in “Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası I” (*Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1987, s. 367–406) makalesinden yararlanarak kronolojik açıdan Ahmet Cevdet Paşa'dan sonraya koymaya karar verdik.

Burada sadece üslûbun umumî, hususî özellikleri ve bazı edebî san'atlar söz konusu edilir. Esasen kitap eksik ve yarımdır.

Abdurrahman Süreyya'nın *Mizanü'l-Belâga* (1886) kitabı ile oradaki bazı konuların açıklaması olan *Sefîne-i Belâgat* (1888) kitabını beraber ele almak uygun olacaktır. *Mizanü'l-Belâga*, belâgatın klasik tarifleriyle başlar. Öncelikle fesahat ele alınır; daha sonra yazar, kelâmda belâgat yani ilm-i meânî için dikkat edilecek hususların lâfızlar, terkipler, bağlaçlar ve cümlelerin unsurları olduğunu belirtir.

Sefîne-i Belâgat'ta ilm-i meânî bahsine dilbilgisi konuları ilâve edilir. Kelâmın ifadesinin düzenlemesine yardımcı olan udul, kasr, icaz, ihlâl, itnâb, müsâvât, tatvîl, haşv, vasl ve fasl, edat-ı atıftan da bahsedilir. Beyan ve bedii bölümlerinde de konular klasik anlayışta anlatılır.

Elhac İbrahim Efendi, *Edebiyat-ı Osmaniye* (1305/1889)¹⁴ kitabında öncelikle *edeb* kelimesi üzerinde durur. Edeb, kavlen ve fiilen hüsn-i muamele etmek olduğundan edeb-i lisânî ve edeb-i fiilî diye ikiye ayrılır. Edeb-i lisân kelâm, lâfz, mânâ, üslûp ile meydana gelir. Yazar, bu kitapta sadece ilm-i meânî ve ilm-i beyan bölümlerini ele alır. Klasik anlayış içerisinde verdiği bu bölümlerde de Ahmet Cevdet Paşa'nın tesiri görülür. Virgülün kullanımına dair de bir makale vardır. Virgülün (*fâsıla, sekte*), “ve” bağlacı yerine kullanılması gösterilir. Ayrıca sıra sigası ile “ki” bağlacı ayrı birer başlık halinde incelenir. Def'-i itiraz başlığı ile dile has edebî teşbihlerden ve dilbilgisi terimlerinden bahsedilir.

Ali Ekrem, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (1910) kitabında Türk edebiyatını bir bütün olarak ele alır; edebî dönem ve türlere göre tasnif etmez. Türk edebiyatının yalnızca “Devr-i Cedid” adını verdiği bir dönemini ele alıp inceleyeceğini, daha önceki edebî ürünlerimizden de mümkün olabildiği oranda söz edeceğini belirtir. Kitabın başında “Tercüme” başlığıyla Fransız eleştirmenlerden Taine ve Faguet'in gerek edebiyat tarihine gerekse edebiyat eleştirisine ilişkin bazı görüşlerine yer verir. Bu görüşler Süleyman Fehmi, Köprülüzâde Mehmet Fuat ve Şahabettin Süleyman'ın eserlerindeki görüşlerin tekrarıdır.

Ali Ekrem, Doğu tesirindeki Türk edebiyatı olarak değerlendiği divan edebiyatından Şeyh Esad ve Gâlip Dede'yi, Batı tesirindeki Türk edebiyatından da Akif Paşa, Reşid Paşa, Fuad Paşa, Cevdet Paşa, Edhem Pertev Paşa, Şinasî, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Namık Kemal, Recâizâde Mahmud Ekrem ve Abdülhak Hâmîd'i örnek gösterir. Genelde edebiyatı, özelden Türk edebiyatının tarihî seyri içindeki oluşumunda etkisi olan bazı unsurları maddeler halinde sıralar. Söz konusu bu unsurlar aynı zamanda edebî dönemleri de belirleyen belli başlı kriterlerdir: 1. Tesirat-ı irkiye, 2. Tesirat-ı iklimiyye, 3. Tesirat-ı muhitiyye, 4. Tesirat-ı lisânîyye (Hicrî 1207 senesinden bugüne kadar lisânımızın geçirdiği safha-

¹⁴ Mekteb-i Mülkiye'de Recâizâde görevden alınıp yerine Hacı İbrahim Efendi tayin edilir. Bu kitap orada verilen ders notlarıdır.

lar, dil etkeninin özellikle son dönem edebiyatı üzerindeki etkisi), 5. Tesirat-ı hariciyye (çoğu Arapça tesirler), 6. Tesirat-ı şarkıyye (Arap ve Fars etkisi, tasavvufun bize İnan'dan gelmesi gibi), 7. Tesirat-ı garbiyye (felsefe, ulüm, fünun ve Batı edebiyatının çoğunlukla Fransa'dan alındığı belirtilir).

Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'de zaman zaman bazı edebî türlerle ilgili olarak gerek teorik görüşlere, gerekse bazı san'atkârların eserlerini türlere göre ayırma uygulamasına rastlanır. Şiir ve nesir türlerinin edebî değerlerinden bahsedilir. Abdülhak Hâmid "Osmanlıların en büyük şâiri" diye tanımlanır. "Nesrinde facia-nüvistir" denir. Abdülhak Hâmid'in fikrî yenilik (tarihî konuları işleme, şekli yenilik yapması gibi, Sahra) getirdiği söylenir.

Yazar, mezkur eserinde, san'atkârların biyografilerinin hemen hemen hepsini, "tercüme-i hâli" alt başlığıyla belli bir düzen içinde verir. Namık Kemal'in 19 yaşına kadar olan hayatını "1. devre-i edebiye", 19 yaşından sonra olan hayatını da "2. devre-i edebiye" şeklinde tanımlar. Abdülhak Hâmid'i Nef'î ve Fuzulî ile karşılaştırır. Şâir ve yazarların edebî kişiliklerini hem eserlerini değerlendirirken hem de biyografilerini verdikten sonra müstakil bir biçimde ortaya koyar: 1. San'atçının dili, 2. Yenilikçiliği, 3. San'at anlayışındaki değişikliği, 4. Diğer san'atçılarla mukayesesi. San'atçıların biyografilerini daha düzenli bir sıra içinde verir, eserlerini de yorumlar ve alıntılarla birlikte sunar.

Fâik Reşâd, Dârülfünun'da verdiği tarih-i edebiyat derslerini içeren *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (1913) kitabında önce edebiyat tarihi ile ilgili bilgiler verir. "Edebiyat tarihi"ni, "her millette nazım ve nesirden ibaret olan edebiyatın başlangıcından yaşanan devre veya belirli bir zamana kadar olan edebiyatı inceleyen bir fendir" diye tarif eder. Edebiyat tarihinin konularını ise şu şekilde açıklar: Edebiyatın meydana gelmesindeki sebepler, edebî eserlerin tesirleri, zaman içinde edebî devirlerin ayrılması, o devirlerde zuhur eden eserlerin belirlenmesi, bu eserlerin sonraki devirlere olan tesiri, dilin zaman içindeki gelişiminin takibi. "Edebiyat tarihinin gayesi, şimdiki edebiyatın kaynağını tayin ile beraber ona rehber olmaktır" denir. Yazara göre Nef'î'nin günümüze kadar gelen tesirini araştırmak ve şiirimizin, edebiyatımızın o tesirden ne derece etkilendiğini görmek edebiyat tarihinin gayelerindendir.

Nazım ve nesir başlığı altında sözün belîğ olup olmaması ele alınır. Söz belîğ ise nazım veya nesir olsun edebiyattan sayılır. Yazar, şiiri edebiyatın en güzel eseri olarak değerlendirir. Bir sözün şiir sayılabilmesi için manzum olmasından çok edebî olması gerekir. Şiir hem nazım hem nesir şeklinde olabilir.

Fâik Reşâd, Osmanlılarda şiirin, Âşık Paşa'dan itibaren başladığını söyleyerek dinî konularda Süleyman Çelebi, Mahmut Çelebi, Yunus Emre, Edirneli İmam Halil; kaside tarzında ilk defa Germiyanlı Şeyhî, Ahmedî'den örnekler görüldüğünü belirtir. Şeyhî'yi Osmanlıların Şeyhü'ş-şüerâsı addeder. II. Murat devrini Osmanlı şiirinin ilk devresi olarak kabul eder. Türklerin Söğüt'e geldik-

lerinde kalabalık ve karışık oldukları için millî edebiyattan yoksun olduklarını söyler. Yazara göre bu devir edebiyatı, işlenmemiş ibtidaî fikirlerin tercümanıdır. Daha sonra ihtilâl devrinin başladığını ve Osmanlıların Arap ve Fars edebiyatı etkisinde kaldıklarını belirtir.

Yazar, Osmanlı edebiyatının nazmını on iki devreye ayırır: 1. Âşık Paşa, 2. Şeyhî, 3. Ahmet Paşa, 4. Necatî, 5. Zâtî, 6. Bâkî, 7. Nef'î, 8. Nâbî, 9. Nedim, 10. Râgıp Paşa, 11. Şeyh Gâlip, 12. Şinasî.

Birden altıya kadar olanlar, Osmanlı şiirinin çocukluk devirleri olarak görülür. Şeyhî, Ahmedî, Ahmed-i Dâî, Cemalî, Ahmet Paşa, Nizâmî ve Necatî'nin kaside ve mesnevîlerinde tamamen, gazelerde ise kısmen Farsçanın tesirinin gözlendiği söylenir. "Fars şiirinin taklidi ile beraber kısıtlı hayal ve fikirler kullanılarak dillerini kabalıktan kurtarmışlardır" denir. Türkçenin pek ibtidaî ve kuru olması, vezne uymaması, dil yapısının farklı olması edebî dilde Arapça ve Farsça karşısında gerilemesine sebep olmuştur. Farsça etkisinde kalan Osmanlı edebiyatı Nef'î ve Nâbî devirlerinde eskiye göre daha fasih ve düzgün hale gelmiştir.

Bâkî devri Osmanlı edebiyatı, "edebiyatın kemal devri" diye tanımlanır. Nef'î ve Nâbî devirleri "ikbal devri", Şeyh Gâlip "devri zevâl" devridir.

Yazar, bir edebiyat tarihi kitabının olmamasını eskilerin ihmaline bağlar. Kütüphaneler âtl duruma gelmiştir. Hep eskilerin tekrarı söz konusudur. Tez-kireler, edebî eserler edebiyat tarihinin birer parçası olmakla beraber yetersiz görülür.

Fâik Reşâd, aruzun her türlü fikrî, hissî tebliğ ve tasvire uygun olduğunu belirtir. Hece vezninin, halk edebiyatı için uygun olabileceğini, bunun dışında ifadeye basitlik vereceğini ifade eder. Nazmın kısımları olarak gazel, kaside, tahmis, tesdis, terkib ve tercî'-i bend, kıt'a, rubaî, mesnevi, hamse gösterilir. Edebiyat tarihimizde Âşık Paşa'dan veya Şeyhî'den Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye kadar gelen şâirleri "evâil", Nef'î'den Râgıp Paşa'ya kadar gelenleri "evâsit", Râgıp Paşa'dan Şinasî'ye kadar gelip onunla son bulan edipleri "evâhir" diye adlandırır. Kendi döneminin ediplerine "müteceddidîn" der. Bu kısımda Namık Kemal, Recâzâde, Mehmedî, Abdülhak Hâmid, Ethem Pertev Paşa, Muallim Naci vardır. Bunlar yeni devrin başlangıcını oluştururlar.

Şiirimiz şekil ve muhteva açısından değişip geliştiği halde inşâmız gelişmemiştir. Nişancı Mehmet Paşa, Feridun Bey inşâ açısından hangi yolu takip etmişlerse Veysi, Nergisi, Âlî, Nâbî, Akif Paşa, Sâmi Paşa, Dâniş Bey'in de aynı yolu takip ettiği belirtilir. Ne kadar eski kelime ve tâbir kullanılırsa o kadar san'at ve maharet gösterilmiş addedildiği söylenir.

Yazara göre ifadenin bir dereceye kadar sadeleştirilmesi artık dikkate alınmaktadır. Recâzâde, *Tâlim-i Edebiyat*'ta inşânın üslûplarından bahsederken eski anlayışa göre uzun terkipler yapılmadıkça eskiler arasında yazılan inşâya

kıymet verilmeyeceğini belirtir. “Hâlbuki bunun yerine hakikî ve tabîî ifadelere yer verilseydi halka daha yararlı eserler bırakılırdı” denir. Yeni inşâyâ örnek olarak Sait Paşa’nın “Gazeteci Lisânı” adlı risalesinin ve Şinasi’nin cümleleri kısaltarak Osmanlı dilinin Batı edebiyatı ve fikirleri ile imtizac etmesini sağladığı belirtilir.

Yazar, dilin zaman içinde değişmesine karşılık imlânın da değişikliğe uğradığını ifade eder. Türkçe olarak yazdıkları nesir ve nazımlarda ne kadar Türkçe kelime varsa Arapça ve Farsça kelimeler gibi harekesiz ve kendi telâffuzlarına göre yazılmıştır. “İdüp” kelimesini “idip” yazmak gibi. Bundan dolayı eski eserler anlaşılmasız kelimelerle doludur. Bir kelimenin zaman içinde çeşitli imlâları oluşturulmuştur.

Yazar, edebiyat tarihini devirlere ayıracağını, hangi devirde hangi yazarın bulunduğunu eserleri ile beraber belirteceğini söyler. Fâik Reşâd, edebiyat tarihi anlayışının, İsmail Safa ile aynı olduğunu belirterek der ki: “Üslûb-ı edebiyatımız ne kadar değişmiş olursa olsun eskileri bilmeden eskileri araştırmaktan müstağni olarak şiir ve inşâyâ başlamakta hiç bir yeni heves için muvaffakiyet tasavvur olunamaz.” Eskilere saygı göstermek gerektiği böylece vurgulanmış olur.

Mehmet Akif’in Dârülfünûn’da verdiği ders notlarından oluşan *Kavaid-i Edebiyye Risalesi* (1913)¹⁵ bir edebî eseri meydana getirirken dikkat edilecek hususları içerir. Yazara göre eseri meydana getirirken önce bir plân yapılmalıdır. Yazar, Osmanlı edebiyatının geri kalmışlığını plânsızlığa bağlar. Müfredatlı bir plân olmalı, eser bir düzen içinde hazırlanmalıdır. İyi bir plân, metin bir üslûp ile birleşmelidir. Fikirleri mantık silsilesinde geliştirmeli, lüzumlu lüzumsuz kelimeler kullanılmamalıdır.

Mehmet Akif’e göre edebiyat, insanlığa hizmet eden bir fen olarak algılanmalı ve çalışılmalıdır. “Bir edebî eserin oluşmasındaki şartlar nelerdir, ne gibi hazırlıklar ister, bunları Batılılardan öğrenmeliyiz” der.

Ali Ekrem, Dârülfünûnda okuttuğu derslerden derlediği *Lisân-ı Edebiyat* (1914) kitabının başında edebiyatın beyan itibarıyla nazım ve nesir diye ikiye ayrıldığını söyler. Nazım ve nesrin tarifleri verildikten sonra nazımın ruhunun ahenk olduğu, bunun da vezin tarafından sağlandığı belirtilir. Eski nazım şekillerine de değinilir. Nazım ve şiir bahsinde de her nazımın şiir sayılamayacağı, önceki kitaplardaki gibi belirtilir.

Adı geçen eserde mesâlik-i edebiyeye ile şiirin zaman içinde nasıl bir gelişme gösterdiği üzerinde durulacağı da açıklanıyor. Şiirin konusunun mesleğe yani edebî akıma göre değişeceği söylenir. Her edebî akımın (mesleğin) bir felsefesi

15 Mehmet Akif’in bu eserinin tamamına kütüphanelerimizde ulaşamadık. 16 Nisan 1329 tarihli *Dârülfünûn* dergisinin ikinci cildinin beşinci sayısında (s. 1-15) bulabildiğimiz kısım ile değerlendirdik. Mehmet Akif (Ersoy), *Kavaid-i Edebiyye*, İstanbul: Sırat-ı Müstakim Matbaası, 1329 (1913), 16 s.

olduğu kaydedilir. Akımlar (meslekler) bahsi ders olarak ilk defa burada ele alınır. Yazar sırasıyla sembolizm, romantizm, parnasizm, naturalizm akımlarına değinir. Ayrıca romantizm, parnasizm, naturalizm, sembolizm, dekadanzim, realizm akımlarına uyan şâirlerin hepsinin Servet-i Fünun dairesinde görülebileceği belirtilir. Ali Ekrem, daha sonra özellikle Fransız edebiyatındaki sembolizm üzerinde durur.

Kitabının son sayfasında “Dârümuallimîn Edebiyat Birinci senesinde 57 Emin Kadri” ibaresi vardır ki kitabın, ders notu tutma tarzında olduğunu gösterir.

Ömer Ferit Kam, Dârülfünun için yazdığı *Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı Dersleri* (1915–1916) adlı kitabında Türk edebiyatının klâsik eserlerinin en önemlilerini inceleyeceğini belirtir.¹⁶ Bu yazarların dünyaya nasıl baktıkları, dış dünyadan nasıl etkilendikleri ve bunları ifade ederken hangi san’atlara müracaat ettiklerini ele alır. Bunu yazarken bugünden düne bakmayıp mümkün olduğu kadar dünde yaşamaya çalıştığını ifade eder. Yazara göre eski eserleri kendi şartlarında anlamak, her eseri tek olarak incelemek gerekir. Tedkikat-ı âsâr yani eserlerin incelenmesi, çeşitli ilimlerin birleşmesi ile meydana gelir. Lügat, dilbilgisi, felsefe, tarih gibi ilimler, eserin incelenmesinde yardımcı unsurlardır.

Edebiyat tarihi açısından zaman içinde değişen “divan” kelimesinin çeşitli mânâları ve hamsenin kaynağı üzerinde durulur. “Hamseler Hindistan’dan İran’a, oradan da bize geçmiştir” denir. Yazar ayrıca İran edebiyatının Osmanlı şâirleri üzerinde en fazla etkisi görülen kısmının “tasavvuf edebiyatı” olduğunu belirtir. Tasavvuf felsefesi üzerinde kısaca durduktan sonra meşhur mutasavvıfların hayatları ve eserleri hakkında bilgi verir.

Yazar, kitabın son bölümünde manzum eserlerdeki unsurları, ağaçlar, meyveler, çiçekler, hayvanlar, at isimleri, atla ilgili eşyalar, kuşlar, böcek ve haşereler, içki çeşitleri, içki takımı, musiki âletleri, kıymetli taşlar, süs eşyası (takılar), güzel kokular, silâh ve savaş araçları, efsaneler, ilm-i tencîm (tencîm, yıldız ilmi), müneccimlerin yedi gezegen hakkındaki hurafî inançları başlıkları ile sınıflandırır. Her bir unsurun Türkçe açıklamasını yaptıktan sonra örneğini de verir.

Ali Ekrem, Dârülfünun’da okuttuğu *Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri Nesir ve Nazım Kısmı* (1915–1918) kitabının ilk bölümü olan nesir bölümüne dilde bir karmaşa olduğundan bahsederek başlar. Ali Ekrem’e göre dilin belirli kuralları olmalıdır. Kelimeler, tâbirler, terkipler toplanmalı, imlâ ve şive kararlaştırılmalıdır. Ali Ekrem, dilin tekâmülû ve felsefesi üzerinde de duracağını belirtir.

Spencer’ın görüşüne dayanarak dillerin değiştiğini söyler; bu tedricî ve devamlı değişimin mahiyetini sorgular. Toplumlarba bağlı olarak dillerin gelişimi, gelişimi ve ölmesi de söz konusu edilir.

16 Bu eserin incelenmesinde Halil Çeltik’in *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998) adlı kitabından yararlanılmıştır.

Tek heceli diller (tecride kabiliyetli diller), iltisakî diller, çekimli diller sınıflandırması yapılır. “Türkçe, Turanî dillerden olup iltisakî dillerdendir” denir. Türkçenin lehçeleri olarak Uygur yahut Çağatay, Nogay yani Tatar, Kırgız, Yakut, Osmanlı Türkçesi gösterilir. Dilin nasıl değiştiğinin Şinasî ve Halit Ziya mekteplerinde görüldüğü söylenir. Yazara göre her milletin edebiyat dili -kendisini oluşturan unsurları muhafaza etmek kaydıyla- zamanın ihtiyaçlarına göre yazarların kabul edecekleri yeni şekiller arasında bir tekâmül süreci takip eder. Avâm ve havâs edebiyatından bahsedilir ki havâs edebiyatı, medenî ilerlemelere vâkıf olan kişilere hitap eden eserlerdir.

Nazım kısmında Ali Ekrem nazımın, ahengin esiri olduğunu ve tabii bir dil olmadığını belirtir. Eski ve yeni nazım şekillerini, kafiyede yapılan yenilikleri (Hâmid, Edhem Pertev Paşa) gösterir. Şiir konusundaki aruz-hece münakaşalarına da yer veren Ali Ekrem, hece vezninin, şiirimizin yegâne vezni olamayacağını; aruzu atarsak şiirimizdeki ahengin kaybolabileceğini söyler. Ona göre şiir hem aruz hem de hece vezni ile yazılmalıdır.

Enver Kemal Bey’in Dârü’l-hilâfeti’l-âliyye Medresesindeki ders takrirleri olan *Türkçe Edebiyat Dersleri* (1917)¹⁷ kitabı da Recâzâde’nin edebiyat tarifinin tekrarı ile başlar. Edebiyat ile güzel san’atların ilişkisi, tenkid, inşâd, aruz, hece vezni, eski nazım şekilleri de önceki kitaplardaki gibi ele alınır.

Ali Ekrem’in Dârülfünûnda okuttuğu derslerden oluşan *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri Mesâlik-i Edebiyye* (1917–1918) kitabında önce “meslek”in (akımın) tanımı yapılır: Bir yahud birkaç mütefekkirin kendi icihadını bir araya getirip telkin ve delillere dayanarak izah ve tebyin etmesinden husule gelen nazariyyeye “meslek” (akım) denir. Yazara göre akımların teşkili, tekâmül kanunundan kaynaklanan medenî ve beşerî bir zarurettir. Lâkin bu zarureti, mütefekkirlerin emellerine ve aralarında istişare ederek vardıkları bir karara dayanandırmak yanlış bulunur. “Çünkü mütefekkirler, ancak muhit, iklim, ırk ve zaman gibi tesirlerle zamanın ihtiyacına göre akımlarını tesis ederler” denir. Tasnifiyyûn mesleği yahud edebiyat-ı tasnifeden sadece bahsedilir. Bu akım, Yunan edebiyatından intikal etmiştir. Ali Ekrem, bu tâbirleri Fransızca “klasik” teriminin karşılığı olarak kullandığını söyler. Bu edebiyatı, anlamak için Eflâtun’un san’at nazariyesinin bilinmesi gerektiği söylenir. Bu nazariyede görülen değil, hayal ile keşfedilen, ilahî özellik taşıyan âlem söz konusudur; dünya akıl ve idraktan başka ihtisaslar ile algılanır; insanın fitratında bulunan tahattur melekesiyle kemale erilmeye çalışılır.

Daha sonra Ali Ekrem, Osmanlı edebiyatını ikiye ayırır: Edebiyat-ı Kadîme ve Edebiyat-ı Cedide. 1. Edebiyat-ı Kadîme, Edebiyat-ı Türkiye’ye ait eski eserlere bakılırsa Devlet-i Osmaniyye’nin başlangıcından hicrî XII. asra kadar devam eden edebiyattır. 2. Edebiyat-ı Cedide ise hicrî XII. asrın ortasından sonuna kadar olan edebiyattır. Bu iki edebiyatın farkları belirtilir.

¹⁷ Bu kitabın ulaşılabildiğimiz nüshası eksik olduğu için ancak ilk 48 sayfasını inceleyebildik.

“Fünûn-ı Sülûse-i Edebiye” başlığı altında meânî, beyan ve bedî‘ anlatılır. İlm-i meânî bahsinde Arap ve Fars dil ve edebiyatlarının, Türk edebiyatına ve diline tesiri üzerinde durulur. Klâsik anlayıştaki meânî hususlarından bahsedilmez; yalnız feshata geniş yer verilir ki bu da Türkçenin tarihsel gelişimini değerlendirmek içindir. Ali Ekrem, fenn-i beyan bahsinde beyanın hususlarından çok bu fennin üslûb ile alâkası üzerinde duracağını belirtir. Beyan bahsinde mecaz üzerinde fazla durur. Yazara göre edebiyatın ruhu hayaldir; hayal de ancak bir mecaz ile “zî-hayat” olabilir. Üslûb-ı hakikî ise ilim ve fen lisânıdır. Bedî‘ bahsinin tarifini vermekle beraber içeriğini anlatmaz; eksik bırakır.

İbrahim Necmi’nin *Tarih-i Edebiyat Dersleri* (1922) kitabının birinci cildi “Eski Edebiyatımızın Tarihine Seri Bir Nazar” bölümünün giriş kısmında edebiyat tarihinin mahiyeti olarak edebiyat tarihinin vesikaları, edebiyat tarihinde usul, edebiyat tarihinin muhit, milliyet açısından incelenmesi ve buna bağlı olarak “Osmanlı Edebiyatı” ele alınır. “Türk Dili ve Edebiyatına Umumî Bir Nazar” başlığı ile Türk dili tarihi, lehçeler, eski Türk dili eserleri anlatılır. Osmanlı Türklerinde edebiyatın nasıl tezahür ettiği, bunda İslâmiyet’in ve Anadolu’ya göç edilmesinin etkili olduğu belirtilir. Osmanlı edebiyatının tarihî devirleri, Edebiyat-ı Atıka ve Cedide diye ayrıldıktan sonra şu şekilde gösterilir:

1. Edebiyat-ı Atıka: Osmanlı edebiyatının zuhurundan evvel Anadolu’daki Türk edebiyatından başlayarak İslâmiyet’in tesiriyle Türk edebiyatının yeni bir çehre kazanması ve buna bağlı olarak saray, tekke, halk edebiyatlarının oluşması değerlendirilir. Mevlâna, Sultan Veled ve Yunus Emre’den örnek verilir. VIII.-XIII. hicri asırları arasında yetmişmiş edebî şahsiyetlerden örnekler verilir.

XIII. hicri asırla beraber edebiyattaki gerilemenin iyice artmış olduğu belirtilerek eski edebiyatın vasıfları, edebî türleri ile birlikte edebî görüş olarak lirik veya didaktik olduğu bildirilir.

İkinci cildin başında edebî yeniliğin başlangıcı ve sebepleri üzerinde durulur. Medenî ve toplumsal olayların edebî eserlere tesiri söz konusu edilir. Yazara göre bunların sonucu olarak eski edebiyatın, yeni anlayışa uymaması neticesinde dil ve edebiyatta yenilikler, değişiklikler kaçınılmaz olmuştur. Edebî yeniliklerin ilk defa açıkça görüldüğü Mütercim Âsım Efendi, Hoca İshak Efendi ve Akif Paşa’dan bahsedilir.

2. Edebiyat-ı Cedide: XIII. hicrî asrın son yarısı: Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde edebî yeniliklerin görüldüğü edebiyatçılar: Reşid Paşa, Âlî Paşa, Fudad Paşa, Hoca Tahsin, Şinasi. Şinasi’nin vârisleri: Edhem Pertev Paşa, Ziya Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Cevdet Paşa, Münif Paşa, Sadullah Paşa. Edebî yenilikler gelişirken eski edebiyatın takipçileri de görülür: Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, Sâmî Paşa, Yusuf Kâmil Paşa, Diyarbakırlı Said Paşa, Sırrı Paşa, Kâzım Paşa.

XIII. hicrî asrın sonu: Edebiyat-ı Cedidenin üstatları: Namık Kemal, Recâîzâde Mahmud Ekrem, Abdülhak Hâmid. Edebiyat-ı Cedide’nin erkânı: Ahmet

Midhat, Şemsettin Sâmî, Ebuzziya Tevfik, Sait Bey, Murat Bey, Sezâî Bey. Edebiyat-ı Cedide'nin takipçileri: Menemenlizâde Mehmet Tâhir, Nâbizâde Nâzım, Beşir Fuad, Abdülhalim Memduh, Ali Ferruh, İsmail Safa, Hüseyin Rahmi, Manastırlı Mehmet Rifat. Nisvân âleminde Edebiyat-ı Cedide: Fatma Aliye, Emine Semiye, Makbule Hanım, Nigar, Mihrünnisa. Eski edebiyat taraftarı olarak da Muallim Naci eleştirilir. Edebî yenilikler dilde, şekilde görüldüğü gibi roman, dram gibi türlerin kullanılmasıyla edebî türlerde de görülmeye başlanır.

Asr-ı hâzır: Servet-i Fünun edebiyatının zuhuru ve esasları ele alınır. Servet-i Fünun edebiyatının erkânı: Tevfik Fikret, Cenâb Şahabettin, Halit Ziya, Hüseyin Cahit, Kemalzâde Ali Ekrem, Mehmet Rauf, Süleyman Nazif, Fâik Ali, Hüseyin Suat, Süleyman Paşazâde Sâmî, Ahmet Şuayb vb.

Servet-i Fünun edebiyatının karşıtlarından da bahsedilir. Servet-i Fünun edebiyatının şiir ve nesirde yaptığı yenilikler anlatılır. Milli edebiyat cereyanları görülmeye başlanır.

Hatime: Edebî yeniliklerin genel özellikleri verilir. Neşide, menkıbe, temaşa, sahravî şiirler, hikâye sahalarında şekil ve konu değişimleri ile birlikte hürriyet, milliyet, uluslararası vs. gibi yeni kavramlar da işlenir.

Edebiyat-ı Cedide mektepleri: 1. Şinasî, Ziya Paşa, Namık Kemal. 2. Abdülhak Hâmid, Recâizâde Ekrem, Sâmî Paşazâde Sezâî. 3. Ziya ve Ahmet Vefik Paşalar. 4. Muallim Naci. 5. Servet-i Fünun Mektebi ve muakkibleri. 6. Milli Edebiyat cereyanı.

Yüksek okulda okutulan kitaplarda Batılı kaynakların tesiri açıkça görülür. Neşir kronolojisinde ilk kitap olan *Mebânî'l-İnşâ*'nın Batılı kaynaklara dayanarak yazılması daha sonraki eserlerde de aynı tesirin devam etmesine sebep olur. Batı retoriği ve edebiyat nazariyesinden faydalanılır. "İyi yazmak için iyi düşünmek" düsturu burada da geçerlidir. Güzel yazmak için üslûba dikkat edilmelidir.

Batı retoriğinin konuları verilirken konunun işleniş tarzı, kompozisyonu düşünülerek yazılması öğütlenir. Klasik belâgat anlayışı gittikçe etkisini yitirir; fesahat daha çok hitabet ve kitabet yönünden değerlendirilir.

Ahmet Cevdet Paşa, klasik belâgatı anlatırken dilin güzel yazma yollarının, belâgat tarafından gösterildiğini belirtir. Ahmet Cevdet Paşa'da üslûp veya kompozisyon fikri yoktur. Belâgat bilgileri verilirken uygulamaları ise ihmal edilmiştir.

Tâlim-i Edebiyat ile batılı kaynaklardan yararlanılarak edebiyat eğitim ve öğretimine yeni bir yön verilir; klâsik anlayıştan oldukça farklıdır. Yazar, edebiyatın tarifinde en seçkin yazarların en güzel eserlerinin örnek alınmasını söyleyerek edebiyatı estetik ve zevk açısından değerlendirir. Edebiyata hem psikolojik hem de estetik açıdan yaklaşılır. *Tâlim-i Edebiyat*'ta işlenen özellikle üslûp bahsi ve psikolojik melekelerin tesirleri diğer kitaplarda da görülür.

Münif Paşa, sadece Batı retoriği üzerinde durur. Retorikte hitabet önemlidir. Hitabette de ikna gerekir. İkna edebilmek için de dili güzel kullanmak lâzımdır. Konuşmadan önce konu üzerinde düşünmeli daha sonra onu belli bir kompozisyon dâhilinde anlatmalıdır.

Bu kısımdaki kitaplar içerisinde klasik anlayışı en çok destekleyen Elhac İbrahim'in kitabı, tamamıyla Arap belâgatını esas almıştır.

Tenkid bahsini ilk olarak Abdurrahman Süreyya'da görürüz. Tenkidi, güzel eseri çirkininden ayırmak için kullanır. Klasik belâgat, dilbilgisi ile birlikte yeni konular da görülmeye başlanır. Burada önemli olan güzel ve doğru yazmayı öğretmektir.

Ali Ekrem, edebiyat tarihini Taine'in nazariyesine göre yorumlar. İrk, iklim-muhit ve zamanın edebiyat üzerindeki etkisi söz konusu edilir. Yazarın hayatı da eser değerlendirilirken dikkate alınır. Tasnif fikrinden yola çıkılarak edebî devirler oluşturulur. Yazarın dili, yaptığı yenilikler, san'at anlayışı incelenir; diğer yazarlarla mukayesesi yapılır.

Fâik Reşâd'ın edebiyat tarihinde de *edeb* kelimesi üzerinde durulur. Belîğ sözün edebî olduğu söylenir. Şiirin mutlaka vezinli veya kafiyeli olması gerekmez. Aruzun ifadede daha ahenkli olduğuna burada da değinilir. Nesrin geri kalmışlığından yakınılır. Nesir için kısa cümleler, hakikî ve tabii ifadeler önerilir. İmlâda birlik olmalıdır. Edebiyat tarihi ile eskiler de öğrenilerek edebiyat öğretiminde devamlılık, zevk terbiyesi, tenkid fikrinin gelişmesi ve bunların sonucu olarak başarı sağlanmak istenir.

Mehmet Akif ise eserin plânına önem verir. Eserin konusu iyi düşünülüp karar verilmeli, bölümleri arasında nispet gözetilmelidir. Edebiyatın sosyal faydası üzerinde de durulur. Eserin konusu gerçek hayattan alınmalıdır. Edebî bilgiler ve nazariyeler ile ilgili Batılı kaynakların okunması tavsiye edilir.

Ferit Kam, edebiyat tarihine diğerlerinden farklı yaklaşır. Eserleri, edebî devirler içinde incelemeyi uygun bulmaz. Her eserin kendi başına ayrı olarak incelenmesini önerir. Bu incelemede lügat, dilbilgisi, felsefe ve tarihin de katkılarından bahsedilir. Avrupa'daki edebiyat anlayışının tarih içerisinde nasıl değiştiğini de anlatır. Eski eserleri kültürel miras olarak değerlendirir. Diğer kitaplardan farklı olarak divan edebiyatından bahseder ve divan edebiyatının mazmunlarını ağaç, meyve, çiçek gibi çeşitlerine göre sınıflandırır.

Ali Ekrem, dilin tekâmülü ve felsefesi üzerinde durur. Devrin etkisinin dile yansımaları, yeni kelime ve tâbirlerin kullanılması, zamanın ihtiyacına göre lügatin belirlenmesi, cümlelerin tertibi, noktalama işaretleri, Fransızca cümle yapımından faydalanma, tercümenin etkisi, san'at, ticaret, siyaset, medeniyet, fen terimlerinin yabancı dillerden alınması dilin tekâmülünü gerçekleştirir. Dilin değişiminin, Şinasî ve Halit Ziya mekteplerinde görüldüğü belirtilir.

İlk defa Ali Ekrem edebî meslekler üzerinde durur ve bunu şiirde görülen

edebî akımlar diye adlandırır. Devrin milliyetçilik akımlarının etkisi, üst üste kaybedilen savaşlar sonucunda toplumun içine düştüğü ümitsizlik ve sefalet, zamanın gücünün bilim olması bu akımların edebiyatta gelişmesini sağlamıştır. Bu akımların da muhit, iklim, ırk ve zamanın etkileriyle belirlenmesi söz konusudur. Edebiyatın kaynağının hayat ve insan olduğu söylenerek her akımın bir felsefesi olduğu belirtilir. Bu akımların başlangıcı olarak klasisizm verilir. Ef-lâton'un edebiyatın sosyal faydası nazariyesi de ele alınır. Yunan medeniyetinin, Arap ve Fars medeniyetlerine etkisi söz konusu edilerek klasisizmin nasıl algılandığı anlatılır. Klasisizmin en büyük etkisi eskileri taklit ve şekle önem verme yönünde olmuştur. Arap ve Fars edebiyatlarının da Türk edebiyatına etkileri anlatılır.

İbrahim Necmi de eski Türk dili tarihi ve eski Türk lehçelerinden bahseder. Şâirlerin kronolojik sırası gözetilerek önce eski edebiyat ele alınır. Osmanlı İmparatorluğu öncesindeki edebiyattan başlanıp İslâmiyet'in tesiri de belirtilerek halk, saray, tekke edebiyatları değerlendirilir. Daha sonra yeni edebiyatın başlangıcı ve ilerleyen senelerdeki temsilcileri olan Servet-i Fünûn ile Millî Edebiyat da örnekleri ile anlatılır.

Türk edebiyatı öğretimindeki edebiyat tarihi bölümünü incelediğimizde bu sahanın, Batı'daki gelişimine kısaca değinmemiz gerekir. Özellikle Lanson ve Taine'in edebiyat tarihi fikirlerinin, Köprülüzâde Mehmet Fuat, Şahabettin Süleyman, Ali Ekrem, Faik Reşâd gibi Türk edebiyatı tarihi yazarları tarafından benimsendiğini belirtmekte fayda vardır. Taine'in fikirlerine, yukarıda eserleri anlatırken değindiğimiz için burada sadece Lanson'un görüşlerine yer vereceğiz. Batı'daki edebiyat tarihi öğretiminde önceleri destan, halk hikâyeleri ve şiirleri, ortaçağ kronikleri, klasik, rönesans ve daha sonraki yüzyıllardaki tanınmış yazarlardan seçme parçalar ele alınır. Bu çerçevede siyasi hitabet, tarih, lirik şiir, roman, tiyatro, eleştiri, hatırat, seyahatnâme, biyografi, keşif ve buluşlarla ilgili hikâyeler gibi edebî türlerin gelişimi gözlemlenir.¹⁸

Edebiyat tarihi, 1880'lerden sonra felsefi bir boyut kazanır. Gustave Lanson, edebiyat tarihini, retoriğe ve güzel san'atların bir dalı şeklinde kabul edilen edebiyata alternatif olarak geliştirir.

Retorik, seçkin hatipler yetiştirmek için öğretilirken edebiyat tarihinin modern demokrasinin bütün vatandaşlarını eğitmek için öğretildiği belirtilir. Edebiyat tarihi, 1890'lar ve sonrasında edebiyatın nasıl öğretileceğini, çalışılacağını gösteren akademik bir disiplin olarak kabul edilir ve XIX. yüzyılın pozitivist düşünce akımının etkisi ile sosyolojiye, psikolojiye ve eleştiriye önem verir. Aynı zamanda tarihle ilgili olduğu için de modern edebiyata klasik filolojiyi yani eski dil çalışmalarını dâhil eder. Edebiyat tarihi önce belgeleri toplar, sınıflan-

18 André Chervel, *L'enseignement du Français à l'école Primaire*, c. I: 1791-1880, s. 138-322; c. II: 1880-1919, 1995, s. 53-313.

dırır, tasnif eder; basılı olmayan belgeleri basıma hazırlar. Daha sonra biyografileri, bibliyografyaları derler; edebî eserlerin özelliklerini, orijinalliklerini tespit ederek ait oldukları edebî akımlara göre değerlendirir.

Lanson, edebî eserin değerlendirilmesinde sadece metinlere bağlı kalmayı uygun görmez. Yazarın hayatının, toplumun edebî hayatının, kültür tarihinin, okuyucuların tepkilerinin de dikkate alınması gerektiğini vurgular. Lanson'a göre edebiyat tarihi; hem toplumun kendi siyasî, sosyal ve kültürel hayatı hem de yabancı ülkelerin kültürleri ve edebiyatları ile ilgili olmalıdır.

Türk edebiyatında 1900'lerden sonra gelişen edebiyat tarihi anlayışı, daha çok kronolojik tasnif çizgisinde kalır. Genelde İslâmiyet'in kabulünden yaşanan devreye kadar geçen süre içinde görülen yazarlar, yaşadıkları zaman dilimine göre sınıflandırılırlar. Edebî özellikleri bu sınıflandırmanın dışında bırakılır. Ancak Şinasi ve Halit Ziya Mektepleri edebî özellikleri ile ele alınır. Edebiyat tarihinin yardımcıları olan sosyoloji, felsefe ve tarihe tanıtım açısından yer verilirken edebî eserlerin, bunlara göre değerlendirilmeleri üzerinde pek durulmaz. Kronolojik açıdan şâir ve yazarların tespiti, eski Türk tarihi ve eski Türk lehçelerine, toplumun geçirdiği aşamalara az da olsa değinmek, devrin romantizm ve milliyetçilik akımlarının tesiri sonucudur.

Kaynakça

- Abdurrahman Fehmi, *Tedrisat-ı Edebiyye (1. kısım)*, 1302 (1885).
 Abdurrahman Süreyya, *Mizanü'l-Belâga*, 1303 (1886).
 Abdurrahman Süreyya, *Sefine-i Belâgat*, 1305 (1888).
 Abdülhalim Memduh, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyeye*, 1306 (1889).
 Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniyeye*, 1298 (1881).
 Ahmet Hamdi, *Belâgat-ı Lisân-ı Osmaniyeye*, 1293 (1876).
 Ali Ekrem, *Lisân-ı Edebiyat*, 1914.
 Ali Ekrem, *Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri Nazım ve Nesir*, 1331-1334 (1915-1918).
 Ali Ekrem, *Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri Mesâlik-i Edebiyye*, 1917-1918.
 Ali Ekrem, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyeye*, 1910.
 Ali Nâzima, *Muhtıra-i Belâgat*, 1308 (1891).
 Elhac İbrahim, *Edebiyat-ı Osmaniyeye*, 1305 (1888).
 Elhac İbrahim, *Şerh-i Belâgat*, 1889.
 Enver Kemal, *Türkçe Edebiyat Dersleri*, 1333 (1917).
 Faik Reşâd, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyeye*, 1913.
 İbnü'l-Kâmil Mehmet Abdurrahman, *Tertib-i Cedid Belâgat-ı Osmaniyeye*, 1309 (1892).
 İbrahim Necmi, *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, c. I-II, 1338 (1922).
 İbrahim Rifat, *Suallî Cevaplı Tâlim-i Edebiyat-ı Osmaniyeye*, 1312 (1894).
 Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Şahabettin Süleyman, *Malumat-ı Edebiyye*, c. I-II, 1330-1331 (1914-1915).

- Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Şahabettin Süleyman, *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı*, c. I, 1332 (1916).
- Manastırlı Mehmet Rifat, *Külliyât-ı Kavâid*, 1886.
- Manastırlı Mehmet Rifat, *Mecâmiü'l-Edeb*, 1881.
- Mehmet Akif, "Kavâid-i Edebiyye", *Dârülfünun Dersleri*, 16 Nisan 1329 (1913), c. II, sy. 5.
- Mehmet Hayrettin, *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, 1914.
- Mehmet Nüzhet, *Muğni'l- Küttâb*, 1286 (1869).
- Menemenlizâde Mehmet Tahir, *Osmanlı Edebiyatı*, 1314 (1896).
- Midhat Cemal, *Edebiyat Dersleri*, 1326 (1910).
- Mihalicî Mustafa Efendi, *Zübdetü'l-Beyan*, 1297 (1880).
- Muhiddin, *Yeni Edebiyat*, 1330 (1914).
- Münif Paşa, *İlm-i Belâgat-La Rhétorique*, ts.
- Ömer Ferit Kam, *Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı Dersleri*, 1331–1332 (1915–1916).
- Râşit, *Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmanî*, 1899.
- Recâizâde Mahmud Ekrem, *Tâlim-i Edebiyat*, 1882.
- Refet Avni, Süleyman Bahri, *Resimli Müntahabat-ı Edebiyye*, 1330 (1914).
- Reşid, *Nazariyyat-ı Edebiyye*, c. I-II, 1328 (1912).
- Ruscuklu M. Hayri, *Belâgat*, 1890.
- Selim Sâbit, *Mi'yarü'l-Kelâm*, 1287 (1870).
- Süleyman Fehmi, *Edebiyat*, 1325 (1909).
- Süleyman Hüsnü, *Mebâni'l-İnşâ*, 1288–1289 (1871–1872).
- Şahabettin Süleyman, *Sanat-ı Tahrir ve Edebiyat*, 1329 (1913).
- Şahabettin Süleyman, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmanî*, 1328 (1912).
- Tâhirü'l-Mevlevî, *Tedrisat-ı Edebiyyeden Nazım ve Eşkâl-i Nazım*, 1329 (1913).

Course Books on Literature from the Tanzimat to the Republican Era

Celile Eren ARGIT

Abstract

In this study, we tried to examine the instruction of Turkish literature and its development between the Tanzimat and the Republican eras (1839-1923) in an effort to shed light on our history of literature. First, we classified the course books on Turkish Literature that were instructed in the schools of the period in terms of how they corresponded to the grade levels of rüşdiye, idadi-sultânî and yüksek okul. Then, we periodized them in a chronological order. Afterwards, we tried to give information about the contents in their respective order. In the meantime, we attempted to expand further on those books entitled as or specifically dealing with the history of literature. We also summarized the general curriculum of literature instruction at the end of the sections of rüşdiye, idadi and yüksek okul. In this framework, we tried to deal with the development of the history of literature within the instruction of Turkish literature in addition to pointing at its sources (1839-1923). Consequently, we provided the bibliography of course books of Turkish Literature.

Keywords: Literature, Language, Education, History, Curricula.

Tanzimattan Cumhuriyete Edebiyat Ders Kitapları

Celile Eren ARGIT

Özet

Tanzimat ile Cumhuriyet arasındaki dönemde (1839–1923) Türk edebiyatı eğitimi ve öğretiminin nasıl yapıldığını, nasıl geliştiğini edebiyat tarihimize ışık tutması açısından tespit etmek istedik. Bu dönemde açılan okullarda okutulan Türk edebiyatı ile ilgili ders kitaplarını önce rüşdiye, idadi-sultânî, yüksek okul seviyelerine göre sınıflandırıp kendi içlerinde kronolojik şekilde düzenledik. Sonra sırasıyla bu okullarda okutulan edebiyat kitaplarının içerikleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. Bunu yaparken edebiyat tarihi başlığını taşıyan veya bu konuya değinen kitapları daha ayrıntılı incelemeye çalıştık. Rüşdiye, idadi-sultânî, yüksek okul bölümlerinin sonunda edebiyat öğretiminin genel programını özetledik. Bu çerçevede özellikle edebiyat tarihinin, Türk edebiyatı öğretimindeki gelişimini ele alıp kaynaklarını göstermeye çalıştık. Makalenin sonunda da Türk Edebiyatı ders kitaplarının bibliyografyasını verdik.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat, Dil, Eğitim, Tarih, Ders Programları.